

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК МЕХАНІЗМ САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 610 групи

Петей Крістіна Іванівна

Керівник: кандидат психологічних наук,

Іванчук М.Г.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	6
1.1. Теоретичний аналіз дослідження саморозвитку особистості у наукових джерелах.....	6
1.2. Рефлексія як механізм саморозвитку особистості.....	19
Висновки до 1 розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТА ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПРОФЕСІЙНОЮ РЕФЛЕКСІЄЮ.....	37
2.1. Професійна рефлексія в контексті саморозвитку майбутнього вчителя: сутність та специфіка.....	37
2.2. Дослідження впливу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутнього вчителя початкових класів.....	51
2.3. Розвивальна програма підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку вчителів початкових класів.....	64
Висновки до 2 розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливим завданням вищої школи в умовах соціальних трансформацій є переосмислення концептуальних підходів до професійної підготовки майбутніх учителів, здатних до саморозвитку, самокерування, що має слугувати засобом глибинної та цілковитої їхньої самореалізації, формуванні власної продуктивної фахової діяльності відповідно до запитів сучасного суспільства. Розвиток вищої освіти сьогодні, спрямований.

Аналіз професійної сфери діяльності в цілому, та педагогічної, зокрема, пошуки шляхів покращення педагогічної майстерності, професійного зростання індивіда, фахового саморозвитку, самоосвіти актуалізує питання формування професійної рефлексії майбутніх фахівців - вчителів початкових класів у процесі їхньої професійної підготовки.

Вирішення питання розвитку професійної рефлексії у майбутніх вчителів початкових класів є визначним ще й тому, що є підґрунтям для орієнтації індивіда життєвих цілей та становленні його як окремої суспільної одиниці. Отож, професійна конкуренція зростає, у зв'язку з вимогами до рівня професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів, його готовності до виконання нових творчих завдань.

Навчально-професійна діяльність студентів зосереджує їх стати рівноправними суб'єктами суспільних дій через розвиток у них рефлексивних навичок і вмінь. Проблеми рефлексивного характеру часто постають у майбутніх вчителів початкових класів під час виконання нових, невідомих раніше навчальних завдань і вказує на те, що в них не достатньо розвинена сфера мотивації, умінь самоаналізу, навичок оцінювання власного потенціалу, що негативно впливає на результативність їхньої діяльності.

Стан дослідження проблеми. Вченими висувалось припущення, що професійна рефлексія є рушійним чинником для саморозвитку, внаслідок чого людина може набувати знань, які потрібні у професійній діяльності. Дослідження рефлексії є пріоритетним у працях видатних психологів

минулого і сьогодення: І. Беха, С. Максименка, Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна; має продовження в наукових розвідках Н. Гуткіної, І. Семенова, С. Степанова, Р. Чумичевої, Г. Щедровицького та ін. У межах педагогічного контексту рефлексія вивчається О. Власовою, М. Фіцулою, І.Зайченко, М. Боришевським, С. Васьківською, К. Вербовою, І. Ісаєвим, С. Кондратьєвою, В. Кривошеєвим, Ю. Кулюткіним, Сластьоніним, Г. Сухобською, В. Юрченко, Т. Яценко та ін. Проблема професійної рефлексії є предметом дослідження таких учених-психологів: Е. Берн, А. Деркач, В. Демський, А.Зак, А. Карпов, Н. Кузьміна, С. Максименко, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупова й ін.

Мета дослідження полягає у вивченні сутності саморозвитку та особливостей професійної рефлексії як механізму впливу на процес саморозвитку вчителів початкових класів.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми саморозвитку майбутнього вчителя початкових класів;
- 2)розкрити сутність поняття «рефлексія як механізм саморозвитку майбутнього вчителя початкових класів»;
- 3)виявити вплив професійної рефлексії на саморозвиток майбутніх учителів початкових класів;
- 4)розробити розвивальну програму підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх вчителів початкових класів.

Об'єкт дослідження: саморозвиток особистості майбутнього вчителя початкових класів.

Предмет дослідження: вплив професійної рефлексії на саморозвиток майбутніх учителів початкових класів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано такі *теоретичні* методи дослідження:

аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, узагальнення, та *практичні*: спостереження, опитування, анкетування, констатувальний експеримент, математична обробка даних.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в розкритті особливостей професійної рефлексії як механізму впливу на процес саморозвитку вчителів початкових класів. Розроблена розвивальна програма підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку вчителів початкових класів, може використовуватись учителями-практиками для підвищення їхньої педагогічної діяльності та майбутніми учителя початкових класів на етапі професійного навчання.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Теоретичний аналіз дослідження саморозвитку особистості у наукових джерелах.

На сучасному етапі дослідження проблеми усвідомленого саморозвитку особистості простежується в контексті індивідуального та соціального значення, цим зумовлено визнання нею автономності на основі ціннісної орієнтації. Науковці розглядають саморозвиток індивіда через призму утворення соціальної мобільності й духовно-морального самовдосконалення. Потрібно зазначити, що особливості даної проблеми аналізуються вченими не одне століття. Її дослідження зародилось в часи Античності та досі є актуальним в сучасній психолого-педагогічній літературі.

Ретроспектива показує, що думки про саморозвиток у Стародавній Греції трактувались в контексті дослідження принципу саморуху, ідея належить Геракліту. Але філософ не зміг глибше дослідити дане поняття. Незважаючи на це, саме Геракліт вперше ввів термін «самозростання». Також, ідею «самозростання» розділяв давньогрецький філософ Піфагор. Він закликав бути повелителем самого себе, адже володіючи й керуючи собою, людина зможе збудувати «чудове царство і найвищу посаду». На його переконання, індивід може керувати своєю діяльністю через самопізнання. Опираючись на погляди Піфагора, давньогрецький мислитель Платон, стверджує, що пізнання є процесом пригадування того, що колись відбувалося з душею людини до її єдності з тілом. На думку філософа, у людини відразу не може бути жодної позитивної якості, але надалі людина, в процесі виконання різних розвивальних вправ, може їх набути. Давньогрецький мислитель Сократ висловлювався так, що потрібно «пізнати самого себе». Він розглядав саморозвиток як інтелектуальну діяльність, в результаті якого здобуваються нові знання. Вибір до самопізнання підводить

до розуміння свого місця серед інших. Сократ вказує, що досліджуючи себе, кожен з нас усвідомлює свою, кращі шляхи зростання.

Філософські ідеї Платона базувались на концепції самовдосконалення та саморозвитку людини. Аристотель вбачав у самопізнанні людини великий потенціал, саме через розумову діяльність. Головна ціль людського життя, за давньогрецьким вченим є блаженство, якого можна реалізувати, якщо людина працює із відчуттям задоволення. Тільки в такому випадку здійснюється саморозвиток особистості. Усе це свідчить про те, що давньогрецькі мислителі звертали увагу на процес самопізнання в контексті подальшого саморозвитку особистості. (Андрущенко, 2008)

Загальновідомо, що філософи стародавнього Риму також з'ясовували особливості самопізнання, самовдосконалення та саморозвитку особистості. У своїй збірці «Моральні листи до Луцілія» давньоримського філософа Сенеки зазначалась вагомість у застосуванні поняття «морального вдосконалення», яке формує в результаті самопізнання. Він здійснив припущення, що необхідно весь час займатись самоаналізом власних вчинків, і не менш важливо думати над тим, чи не зазнали змін наші бажання та прагнення. Відповідно до цього, змінити бажання – вказує на те, що людина знаходиться в русі, тобто відбувається розвиток, що є кращим, ніж стояти на одному місці. Згідно з цим, відомий давньоримський мислитель Сенека вбачав, що важливою людською цінністю є робота над удосконаленням власної думок та вчинків, тобто займатись саморозвитком. (Сенека, 2005)

Дослідники в епоху Середньовіччя вивчали саморозвиток особистості через проблему пізнання та самопізнання. Французький філософ-схоласт П. Абельяр стверджував, що визначну роль для саморозвитку людини має самоцінність її розуму та моральні вчинки. Відповідно до цього Д. Анахт доповнив думки французького мислителя таким чином, що у процесі саморозвитку, знання не ставляться за самоціль, однак вони повинні здійснити моральне удосконалення людини. Слід зазначити, що філософи

цієї епохи займались вивченням питання активної діяльності людини та тісно пов'язували її з духовністю. (Губіна, 2015, с.73)

Початок епохи Відродження або Ренесансу заклав нові думки щодо саморозвитку індивіда. Філософи та педагоги цієї епохи розділяли ідею гуманізму. Відомо, що характерною рисою цієї епохи був гуманізм. Гуманісти епохи Ренесанс продукували й поширювали в маси свої гуманістичні ідеї та цінності, активно пропагували самовдосконалення людини шляхом участі у культурному житті суспільства.

У період Просвітництва філософи зосередили свою увагу на питанні існування людини. Відомий англійський педагог та філософ Джон Локк - один з головних представників цієї епохи, який вважає, що люди розуміють світ за допомогою своїх почуттів, через власний прожитий досвід і рефлексію, що є основою самопізнання та саморозвитку людини. В аналогічному напрямку активно працював вітчизняний мислитель та педагог Григорій Сковорода. Філософ вважав, що людське життя має керуватися самопізнанням, що є важливим засобом подолання людських вад. Особливу увагу він приділяв розвитку природних тенденцій людини шляхом самовдосконалення. До наукових надбань Г. Сковороди часто входять такі висловлювання, як «пізнай себе» та «зрозумій себе». Педагог був переконаний, що людина вчиться і розуміє себе у власному житті, що в свою чергу спонукає її розвиватися самому. (Сковорода, 1961)

Таким чином, у філософії саморозвиток розглядається як саморух складного процесу.

Значна увага приділяється самопізнанню як найвищої цінності, яку мислителі виділяли для вдосконалення власної душі та думки, а точніше, самого себе. Поряд з цими положеннями великого значення учені надавали вивченню рефлексії, як однієї із складових компонентів самопізнання та саморозвитку особистості.

Проблемі саморозвитку особистості приділили велику увагу вчителі-гуманісти. Видатний педагог Ян Амос Коменський у центр навчального

процесу ставить різноманітність людей та нескінченну сферу самореалізації. Він стверджував, що первинною метою розвитку особистості є усвідомлення себе, бути невід'ємною частиною світу, створеною кожним самотійно. (Власова, 2007)

Згідно з поглядами швейцарського педагога Песталоцці, головною майстерністю людини є здатність «пробудити» її внутрішню силу, яка вроджена природою. На думку цього вченого, все знаходиться в постійному русі, а справжній природний розвиток сам породжує бажання досконалості та саморозвитку.

Інший видатний вчений Г. Літц звертає увагу на здатність розвитку суспільства шляхом індивідуального саморозвитку, відповідно до цього здійснюється кращий внесок у розвиток всього суспільства завдяки власній трансформації. На думку вченого кожен рівень освіти повинен бути зведений до самовиховання, а кінцевим результатом є не лише особистий прогрес, але й моральний ріст усього суспільства. (Философский энциклопедический словарь, 1989)

З іншого боку, Г. Кершенштейнер розглядав освіту як мету пошуку власного шляху розвитку. Вчений вбачає, що головне - розвивати у дитини тенденцію та силу. Ця здатність і сила надихнуть його удосконалювати своє «Я» в майбутньому для себе, що зрештою змусить змінити своє життя і створити світ навколо нього. (Берн, 1992)

У своїй педагогічній ідеї «школа дій» В. Лай запевняє, що основою для розвитку учнів, скерованих роботою вчителя, є зосередження на сучасні культурні та соціальні потреби. Весь зміст навчального процесу розроблений таким чином, щоб учні могли якнайшвидше усвідомити необхідність самовиховання. Вершину успішного навчання видатний вчитель розглядав як ідеальну людину для життя в ідеальному середовищі. Такої досконалості можна досягти лише внутрішніми зусиллями та самоосвітою. За його вченням, це процес постановки життєвої мети, яку людина здійснюватиме

самостійно, а саме, щоб вона свідомо слідувала за власним розвитком. (Мамардашвили, 1997)

Важливим питанням у педагогіці завжди був саморозвиток вчителів. Вагомий внесок у розвиток цього питання здійснив В. Сухомлинський. Вітчизняний педагог вважає, що важливою умовою успіху вчителів є багате, різноманітне життя, захоплення, зацікавленість та натхнення до нових наукових речей. Крім того, він вважає, що прагнення педагогів до постійного самовдосконалення, здатність самостійно засвоювати нові знання та здатність передавати їх учням є важливими ознаками його відповідальності за підвищення якості освіти та виховання молоді. Василь Сухомлинський зауважив про важливість освіти педагога, яка є постійним науковим збагаченням кожного з них. (Сухомлинський, 1979).

Саморозвиток педагога М. Костенко трактував у кількох значеннях:

- 1) природним чином стимульований процес самореалізації особистості;
- 2) соціальний і культурний процес індивідуального свідомого самовиховання;
- 3) зміни в здібностях суб'єкта до діяльності;
- 4) діяльність суб'єкта, який створює власну особистість і розвиває своє «Я»;
- 5) виокремлення власної позиції в суспільстві;
- 6) результат самоосвіти тощо. (Костенко, 2004)

Ну думку Л. Зязюна, саморозвиток - це перш за все діяльність інформаційного забезпечення, що здійснюється шляхом оволодіння, накопичення, організації, систематизації та оновлення різних типів людського досвіду для задоволення пізнавальних потреб різного виду. Змістом саморозвитку є загальний процес та шлях прогресу людини, задоволення його пізнання та духовних потреб, виявлення та вдосконалення природних тенденцій та здібностей. Педагог вважає, що саморозвиток визначається соціальними та економічними факторами, психологічним та

фізіологічним потенціалом людини, метою, характером та змістом роботи. (Зазюн, 2006)

Таким чином, вчені та педагоги-практики того часу плідно працювали над проблемою особистісного саморозвитку. Кожен з них по-різному підходив до вивчення даного питання. Більшість розглядали процес саморозвитку як інформаційно-допоміжну діяльність, що здійснюється шляхом засвоєння, накопичення, організації, систематизації та оновлення різних видів досвіду для задоволення пізнавальних потреб різних видів діяльності.

Радянські вчені вважають, що питання саморозвитку особистості є одним з найважливіших питань. Ну думку відомого психолога Л. Виготського - одного із найвидатніших представників культурно-історичних методів, саморозвиток - це власна діяльність людини, яка пов'язана із самозмінюю та розкриває потенціал особистості. Він вважає, що людину не можуть виховати інші, їй потрібно самовиховуватися, а навколишній світ лише забезпечує необхідний матеріал для цього розвитку. (Виготський, 1983, с.12-18)

Слід зазначити, що поняття «розвиток» та «саморозвиток» мають подібне трактування згідно з поглядами Л. Виготського та представників дослідження цієї проблеми. Вчений розглядає розвиток як ідею саморуху, а головним його джерелом є суперечність між новими можливостями та стереотипними соціальними умовами. Він використав поняття «розвиток соціальних умов», «нове зростання» та «криза», щоб закласти основу для розуміння внутрішньої логіки саморозвитку.

Згідно з цим під час кожного вікового періоду будуть формуватися стосунки між дитиною та навколишньою дійсністю, і вони є головним джерелом саморозвитку. Її участь у соціальному житті сприяє розвитку потенціалу та розкриттю ресурсних можливостей. У свою чергу, це призвело до вікової кризи, включаючи руйнування «старих» соціальних умов та

виникнення нової ситуації, яка найкраще відповідає новим можливостям та внутрішній логіці подальшого саморозвитку. (Виготський, 2018)

Отже, дослідники аналізували поняття «саморозвиток» як особисту активність людини, як саморух індивіда. Вони схиляються до думки, що існує внутрішня динаміка розвитку, визначають його справжнє джерело і надають великого значення вивченню суперечності між людськими здібностями та існуючою системою відносин зі світом. Цей підхід відображає появу розуміння саморозвитку, який є механізмом перетворення можливостей у фактичні дії.

В інший спосіб дослідженням саморозвитку займався С. Рубінштейн, вивчаючи людину, яка керує своєю діяльністю у навколишньому світі, тим самим покращує його і себе. Дослідник зазначив, що людина є «автором» власного життя, що відображається не тільки на виконанні розумової діяльності, але і на її психічному розвитку, створенні власного світу та дії в процесі відповідальності за результати. (Рубінштейн, 1973).

Питання саморозвитку досліджувала Л. Анциферова, на її думку найвищий рівень розвитку особистості відображається в тому, що людина стає суб'єктом свого життя, вона здобуває особисту свободу, і може більш точно ідентифікувати, пережити і вирішити суперечності, змінюючи тим самим системний рівень особистої організації. Дослідниця вважає, що як суб'єкт власного життя, людина здобула здатність бути активною у певному процесі, що є основною причиною їх взаємодії зі світом та суспільством, стати творцем його життя та прагнути створити умови для себе, розробити та подолати деформацію індивіда. (Анциферова, 2000)

А. Маслоу зробив вагомий внесок у розробку питань особистого саморозвитку. Він інтерпретує саморозвиток як найвищу потребу в загальній ієрархії. За словами Маслоу, процес саморозвитку особистості полягає у поступовій реалізації основних потреб, а потім задоволенні вищих потреб. Здійснивши всі основні потреби, людина змінюється через потребу у саморозвитку та самовираженні. (Маслоу, 2003)

Інший дослідник К. Абульханова-Славська, визначає, що саморозвиток є життєвим процесом, при якому у житті шукається повноцінний спосіб самореалізації. Згідно з цим, планомірний саморозвиток якісно змінює ставлення людей до діяльності, формуючи тим самим новий спосіб вирішення проблем, а саме «вихід» із ситуації, тим самим «відкриваючи можливості для виведення людей на різні рівні якості життя». (Абульханова, 2011)

Свої думки з даного питання висловили В. Слободчикова та Є. Ісаєва, які розробили особливу концепцію загального розвитку і саморозвитку зокрема. На думку вчених, саморозвиток можна трактувати, як оволодіння та вдосконалення власного «я». Вони зтверджували, що наука повинна розглядати розвиток людини та саморозвиток як основну здатність людини та стати базовою здатністю власного життя, тобто саморозвиток людини є одночасно ціллю та цінністю, а іноді виступає сенсом життя. (Слободчиков, 1987)

На переконання М.Щукіної поняття «саморозвиток» розглядається у якості самостійного онтологічного статусу. Дослідниця вказала на його специфічні характеристики, такі як позитивний напрямок змін, суб'єктивність змін, мета та свідомість. Психолог наголосила, що саморозвиток втілюється у свідомій самозміні, саме в цьому процесі людина максимально усвідомлює і стає творцем власного «Я» та життєвих виборів. Крім того, вона встановила зв'язок між поняттями «саморозвиток» та «суб'єкт розвитку» та вказала на те, що в міру того, як людина переходить з об'єкта розвитку до суб'єкта, змінюється усвідомлення процесу самовдосконалення. (Щукіна, 2007).

Коли людина хоче зосереджується на розумінні сенсу свого життя, вона починає втілювати свої задуми, підніматись на вищий рівень саморозвитку. Характерно для людини, яка самоудосконалюється, такі ознаки:

- цілковите усвідомлення реальної дійсності та адекватне ставлення до неї;
- прийняття інших і себе;
- професійний захват від обраної професії, орієнтування на робочий процес;
- самостійне, незалежне існування від соціуму, самостійність переконань;
- можливість співпереживати, бути уважним щодо думок інших людей;
- безперервний пошук нового, доступність досвіду;
- диференціація мети та засобів;
- непередбаченість, невимушена поведінка;
- демонстрація дій, потенціалу та творчості у всіх сферах життєдіяльності;
- прагнення до подолання різних проблемних ситуацій, об'єктивна оцінка своїх сильних сторін.

Відповідно до цього, можна сказати, що процес саморозвитку вчені почали розглядати по-іншому, а саме як свідоме самовдосконалення, найвищий рівень особистого розвитку, життєву стратегію та певну життєву ціль.

Вітчизняні дослідники почали проявляти більшу зацікавленість щодо особливостей процесу саморозвитку. Український вчений Г. Костюк провів поглиблене дослідження цього явища. Він вважає, що це саморух особистості, і що цей процес втілюється в прагненні свідомо удосконалювати себе та прагненні виробляти нові характеристики під керівництвом ідеалів людини. (Костюк, 1979)

З цього приводу висловлюється С. Максименко. Дослідник стверджує, що саморозвиток є важливою функцією особистості, і саморух може утворитись за допомогою цілісної особистості. До цього ж джерелом розвитку стає не зовнішні умови та необхідність (вони є діючими факторами), а саморух запиту складних внутрішніх суперечливих відносин з

необхідністю їх реалізацій. Разом з тим, цей механізм розвитку визначає явище відкриття, вираження та творчості людей у їх власній життєвій діяльності. (Максименко, 2010)

Доповнюючи вищезазначене, С. Максименко вважав, що саморозвиток розглядається як процес, при якому людина свідомо розвиває певні риси, уміння та навички відповідно до поставленої життєвої мети, а також формує власну особистість. Точніше, саморозвиток узгоджується з особистісним розвитком суб'єкта. В.Чернобровкін припускає, що особистість є джерелом власного розвитку, і в той же час суспільство визначає його засоби та умови життя. У процесі самореалізації в суспільстві молодь стає предметом власного способу життя. (Чернобровкін, 2017, с.7-10)

Аналізуючи погляди вітчизняних дослідників щодо питання саморозвитку особистості, можна сформулювати висновок, що саморозвиток є саморухом особистості, процес свідомого розвитку людини відповідно до життєвих цілей. Певні якості, навички та здібності також можуть сформувати вашу особистість. Це свідчить про те, що саморозвиток індивідів являє собою постійний, скерований і свідомий процес становлення суб'єкта власного розвитку.

Загальновідомо, що саморозвиток вивчався з погляду різних концепцій, але в сучасних умовах найбільше розглядається питання саморозвитку особистості у професійній діяльності. На думку Н. Панова, професійний саморозвиток слід розглядати як процес спеціалізації. Водночас О. Власова розуміє це явище як процес у особистому та професійному комплексі, що складається з декількох компонентів в особистій діяльності, який допомагає сформувати особистий стиль професійної діяльності, проаналізувати зразкову діяльність та є засобом самопізнання. Вчена вказала на такі складові процесу професійного саморозвитку: мотиваційно-цільова, змістовно-операційна та рефлексивна. Перша складова розглядається як комплекс умов, що окреслюють напрямок та масштаб зусиль людини щодо досягнення мети саморозвитку, що допомагає формувати професійну

поведінку. Змістовно-операційна складова виступає у якості системи наукових знань, умінь та навичок, і її оволодіння сприяє загальному розвитку особистості. Рефлексивна складова передбачає здатність індивідів об'єктивно оцінювати власну поведінку в процесі планомірного саморозвитку. (Власова, 2007)

За словами О. Остапчука, підґрунтям професійного саморозвитку являється особистісний саморозвиток, цілеспрямоване формування творчості в діяльності майбутнього спеціаліста. В цьому напрямку, саморозвиток проявляється у формі бажань людини до розкриття, осмисленні і покращення своїх індивідуальних рис характеру. Основним принципом саморозвитку є вільне вирішення ситуацій. Таким чином, розвиток досліджується як вибір і опанування людиною нового досвіду. Кожна можливість вибору утворює велику кількість різновидів розв'язання проблеми. Засобами професійного саморозвитку є самовиховання, самоосвіта й самовдосконалення разом з практичною складовою досвіду.

Тому професійний саморозвиток здійснюється поетапно, тобто від самопізнання до фактичної реалізації цього процесу:

- впровадження самопізнання (самоспостереження, самодіагностика, самоаналіз). Особлива вимога – наявність самосвідомості;
- формування та прийняття рішень самооцінки щодо потреб професійного самовдосконалення;
- встановити професійні цілі саморозвитку та сформулювати особисті плани самоорганізації;
- реалізувати професійний саморозвиток на практиці: самовиховання, саморегуляція, самоаналіз, самоконтроль та самокорекція відповідних характеристик.

Інший видатний науковець Л. Хомич виокремлює такі частини саморозвитку:

- самовизначення – у житті, світогляді, тобто визначене ставлення до себе та навколишнього світу, розуміння соціальних процесів, здатність формулювати завдання та робити відповідні дії;

- самореалізація – ствердження людини її не обмеженні іншими, розвиток творчості в різних сферах діяльності (наука, мистецтво, технології, спорт);

- самоорганізація – властиві кожному якості, особливо важливі для педагогів, які повинні мати базові психологічні навички саморегулювання, організації способу життя, досягнення цілей та раціонального розподілу праці;

- самореабілітація – можливість індивіда захиститися в несприятливому середовищі, вміння відстояти свою позицію, встановлення згоди; здатність долати конфлікт та знімати стрес; керувати своїми психічним, емоційним та фізичним станом; здатність повноцінно оцінювати себе та оточуючих людей.

Відомий український педагог В. Сухомлинський у своїй книзі «Сто порад учителеві» висловився з приводу професійного саморозвитку, що кожен вчитель повинен прагнути до свідомості учнів, щоб розвивати знання шляхом їх активного застосування. Тому що, більшість з них прагнуть дізнатися більше за допомогою іншої літератури, телебачення, в цьому він вбачав завдання вчителя, разом із дітьми шукати шляхи самовдосконалення. Він вважає, що вчитель, який займається саморозвитком, зможе з легкістю завоювати довіру учнів, зможе вести їх за собою. (Сухомлинський, 1979)

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що професійний саморозвиток - це постійний, свідомий та цілеспрямований процес здобуття професійних знань та навичок, розвитку важливих професійних якостей та здібностей, активізації особистих та професійних навичок та досвіду самовдосконалення.

Отже, є всі підстави зробити такий висновок щодо питання саморозвитку особистості:

- саморозвиток у трактатах філософів пов'язаний із саморухом складної системи, а її основою вважається самопізнання та рефлексія;

- педагоги-дослідники розглядали саморозвиток як інформаційну діяльність, що здійснюється шляхом засвоєння, накопичення, організації, систематизації та оновлення різних типів особистого досвіду для задоволення своїх пізнавальних потреб у різних видах діяльності;

- у педагогічній психології аспекти процесу саморозвитку досліджувались в рамках морального розвитку індивідів і вивчався як становлення особистості, зміни її соціальних установок та утвердження власного життя. Вітчизняні вчені вважають, що дане явище - це саморух людини, процес, в якому людина свідомо формує власне «Я».

У наш час саморозвиток став не лише необхідною умовою формування та розвитку особистості, але й неодмінним суб'єктивним інструментом самозростання людини. Без свідомого, самокерованого розвитку важко буде досягти особистої цілісності та готовності до виконання професійних обов'язків. Індивідуальний саморозвиток проявляється у сукупності різних факторів, серед яких поєднання суспільства та індивіда, зовнішніх та внутрішніх факторів, а його метою є взаємодія між людьми та поступове вільне просування самих ідеалів.

1.2.Рефлексія як механізм саморозвитку особистості

Сучасна вітчизняна та зарубіжна педагогіка часто звертає увагу на вивчення процесу рефлексії, оскільки вона дуже важлива в житті сучасних людей. Саме за допомогою рефлексії можна трансформувати свідомість відповідно до сьогоденної дійсності, покращити свою діяльність, виробити позитивне та інноваційне ставлення до себе. Крім того, рефлексія є одним з основних способів стимулювання та розвитку професійної діяльності.

У сучасних дослідженнях більшість знань про рефлексію використовуються у психолого-педагогічній літературі (вивчаються рефлексивні процеси, пов'язані з такими проблемами, як групова взаємодія, міжособистісне спілкування, соціальне сприйняття, емпатія, самосвідомість та саморозвиток, регулювання та пізнання діяльності).

Поняття «рефлексія» тісно пов'язане з педагогічною діяльністю. Педагог, який рефлексує, може вирішити професійну проблему без певного зразка дій, що призводить до культивування особистості зростаючої людини. Оскільки концепція рефлексії у педагогіці увійшла порівняно пізно, велика кількість дослідників зверталась до цієї теми. Роздуми про вплив рефлексії завжди були в центрі уваги дослідників і залишаються актуальними. З одного боку, через складність педагогічних та психологічних питань, пов'язаних із життям цих людей, а з іншого боку, проблеми цього явища та багато важливих аспектів, які не були вирішені, пояснюють постійний інтерес до усіх аспектів навчання рефлексії.

Сучасна психолого-педагогічна наука трактує поняття рефлексії по-різному:

- як особливий стан свідомості (Ф. Василюк);
- як важливий механізм самопізнання та саморегуляції (В. Слободчиков);
- як принцип існування індивідуальної свідомості та умова розвитку зрілої особистості (К. Роджерс);

- як особлива організація мислення, пов'язана із зародженням нового змісту (В. Давидов, І. Семенов).

Кожне з цих тлумачень розглянуто в різних дослідженнях, які сприяють численному тлумаченню терміна «рефлексія». Відповідно до цього вирізняється тенденція в актуальності розгляду даного терміну в педагогіці.

Філософи різних епох трактують поняття «рефлексія» в аспекті вивчення зовнішнього та соціального впливу на внутрішнє самопізнання та саморозуміння людини. Таким чином, Арістотель вважає, що рефлексія- це особливість розуму, вона виробляє свої об'єкти і відображає їх, і на цій основі знає його сутність. Р. Декарт ввів у науку термін «рефлексія», і він розробив раціоналістичну теорію самосвідомості, яка трактує свідомість як мислення. На переконання філософа: « Усвідомлення - означає мислити та роздумувати над власними думками» Філософ також вважав, що уміння людини сконцентруватись на сутності своїх думок, глибоко вивчати власні здібності, абстрагуватися від своєї діяльності. Німецький мислитель Г. Лейбніц обґрунтував, що рефлексивна діяльність відображається, як здатність та розуміння реалізувати зміст власних ідей.

На думку Дж.Локка рефлексія є віддзеркаленням, або передачею усвідомлюваних якостей людської душі у сферу божественного, розумного, що відповідає за такі завдання: усвідомлення знань про внутрішню активність людини і усвідомлення цього процесу. Своїми ідеями щодо рефлексії поділився Л.Виготський. Він сверджував що, рефлексія є новим видом відносин вищих психічних функцій, робота власної діяльності у свідомості людини. (Андрійчук, 2002)

С.Рубінштейн наголошував, що утворення свідомості об'єднано з виокремленням з життєвого досвіду і безпосереднього перенесення рефлексії на оточуюче середовище і на самого себе є важливим. Він доповнив, що з появою рефлексії складається самостійне перебування людини у всьому світі та її ставлення до оточуючих: рефлексія немов зупиняє цей невпинний хід

життя і виводить людину внутрішньо за його рамки. З цього часу будь-яку дію слід розглядати як бачення філософської позиції про життя, «тут настає або дорога до духовного руйнування або протилежна - до вчення морального життя людини на новій усвідомленій основі »

Дослідження цього поняття показує, що ідею рефлексії часто використовують в педагогічній літературі, виключно у зв'язку з визначенням суті викладацької діяльності, серед них: О. Анісімов, Г. Дегтяр, Л. Яковлева та ін. Вони орієнтуються в своїх дослідженнях на значимість рефлексії для розвитку майбутнього професіонала. (Дегтяр, 2006)

Вчені схиляються до думки, що рефлексія має чималий вплив на внутрішнє зростання особистості. По-перше, рефлексія повністю аналізує різними способами власну діяльність, по-друге, дозволяє повністю поставитися до себе і своєї праці; по-третє, змінює роль людини від об'єкт до суб'єкта своєї діяльності.

Проблему рефлексії вивчали і російські вчені І. Семенов та С. Степанов. Дослідники виділили типи рефлексії:

- кооперативна, яка відповідає за розгляд знань про апарат та організацію взаємодії з іншими;
- комунікативна – розуміння про рефлексивні очікування від людини, з якою є взаємодія;
- інтелектуальна, яка цілеспрямовано вказує на осмислення суб'єктом власних розумових дій відповідно до певної ситуації та способів її вирішення;
- особистісна, яка визначає цілісне переосмислення себе як суб'єкта розумової діяльності. (Семенов, Степанов, 1983).

Доповнюючи думку колег С. Рубінштейн зазначив, що рефлексія є певним ступенем формування свідомості, через якого індивід внутрішньо виходить за рамки свого життя і залишає позицію за ним. Вчений виділив два

види рефлексії: зовнішню і внутрішню. Перша зорієнтована на навколишній світ, а друга - на самого себе.

Вчений вважав, коли особистість віддає перевагу життю, у якому вона не виходить за поріг невимушених зв'язків, в яких вона живе (наприклад, найближчих родичів або друзів), то воно проходить як автоматична діяльність. Її свідомість ніби «загублюється» в повсякденності, а її вплив залежить від зовнішніх факторів, на які вона опирається. У деяких випадках особистість користується зовнішньою рефлексією, яка заповнена незліченними ритуалами, традиціями, заміною особистої свідомості на колективну. Другий вид існування людини об'єднаний з появою внутрішньої рефлексії. Власне вона припиняє процеси свідомості, які стримують, що виводить людину за її рамки. Поява подібної рефлексії сприяє ціннісному осмисленню життя, визнання індивіда свого місця в ньому. (Ставицька, 2014)

В.Слободчиков використовував ідею «шкали рефлексії». Вона має дві позиції. Нижня об'єднана з аспектом свідомості поставленої діяльності. Верхня - із виведення від будь-якого захоплення. Дослідник, роз'яснюючи сутність рефлексії, орієнтував на те, що ця діяльність представляється через встановлення людиною особистої манери існування, яка не визначена в майбутньому. (Слободчиков, 1999)

Потрібно згадати, що І. Семенов не тільки розглядає рефлексію як розумову діяльність при вирішенні проблем, а й включає особисті якості людей у даному процесі. Дослідник трактував поняття «рефлексія» як пізнання саморуху в суті проблеми, тоді як рефлексивний аспект мислення трактується як самосвідомість особистості в проблемній ситуації та розуміння принципу діяльності. (Семенов, Степанов, 1983).

Науковий аналіз показує, що роздуми про дослідження рефлексії або рідко вивчаються зарубезом, або уподібнюють з поняттям «самопізнання».

Іншою концепцією розгляду рефлексії є вивчення його як механізму саморозвитку. Вчений В. Давидов звертав велику увагу на значення рефлексії

і зазначав, що це головна рушійна сила саморозвитку особистості. (Давидов, Зак, 1987)

З точки зору Ю. Орлова, особистий розвиток і саморозвиток відбуваються в процесі того, як ми ставимося до інших і як інші ставляться до нашого самопізнання та самообізнаності. Все вищезазначене можна досягти лише за допомогою рефлексії та стимулювати людину змінювати свою поведінку, моделі діяльності відповідно до конкретної ситуації. (Орлов, 1991)

І. Бех розглядав рефлексію у якості засобу пізнання основи дії суб'єкта, фокусу думки про себе, власних процесів. Дослідник виділив такі типи рефлексії, як регулятивна (її внутрішнім об'єктом є увага, що визначає концентрацію та напрямок навчального процесу), визначальна (розуміння власного «Я» та розуміння віддаленості від досконалості), синтезуюча (визначає координацію людських цінностей) та утворююча (особистий розвиток та саморозвиток). (Бех, 2012)

С. Максименко у своїй роботі зазначав, що якісний аналіз розвитку рефлексії можна прослідкувати відповідно до опису вікових змін. В його основі лежить формування рефлексивних очікувань індивіда:

1) Аналіз рефлексії включає індивідуальну поведінку дітей (9-12 років), навіть у такій формі вона проявляється лише у невеликої кількості дітей.

2) Рефлексивний аналіз впливає на особистість дітей у віці 12-13 років. Підліток намагається аналізувати та рефлексувати, вивчаючи власну особистість і спостерігає особливості власної особистості.

3) Рефлексія відбувається шляхом самозбудження. Підлітки критично ставляться до себе, тому вони виявляють свої негативні риси особистості, які викликають емоційні самопереживання (13-14 років).

4) Рефлексивний аналіз впливає на характер людей та особливості спілкування (15-16 років). Водночас самокритичність поступово відійшла на другий план, а ставлення особистості до себе стало спокійним і доброзичливим. Труднощі у відносинах виникають через непорозуміння кола

спілкування. Глибина «молодіжних» самороздумів залежить від багатьох соціальних факторів (соціальне походження та середовище), особистісного типу (інтровертність, або екстравертність) та біографічних умов (умови стосунки з родиною, однолітками). (Максименко, 2011, с.3–16)

На думку Б. Вульфо́ва, важливим у підготовці професіоналів є «початок» рефлексії, тобто дозволити людям захотіти і вміти рефлексувати, зосередитись на вихованні своєї духовності, перебороти байдужість, піддавати почуте сумніву, критично мислити, бачити помилки та знаходити шляхи виправлення. Важливим є те, що люди можуть хоча б словесно передбачити можливі наслідки рішення, зрозуміти себе та подолати невпевненість у собі. Науковець зауважив, що рефлексія - це особливий стан індивідуальної автономії та розвитку людини, а відсутність рефлексії свідчить про духовний занепад. (Вульфов, 1997, с.63–64)

Відомий психолог М. Савчин у своїх дослідженнях вважає, що рефлексія передбачає самоаналіз, вивчення внутрішнього світу та поведінки людини. Її розвиток впливає на активну участь людини у соціальній взаємодії. Завдяки цьому розуміння людиною самого себе відрізняється через співвідношення власних почуттів та переживань до почуттів та переживань іншої людини. Аналіз та розуміння своєї поведінки дозволяє йому вчитися у іншої людини, що допомагає більш повно оцінити свої дії. (Савчин, 2007)

Дослідниця С. Кузікова використовує рефлексію як один із механізмів саморозвитку у своїх працях. На думку вченої, рефлексія функціонує як пізнавальний процес особистої психологічної поведінки та стану, який може триматися на відстані від повсякденного життя, приймати точки зору «поза перебуванням», знаходити сенс життя та формувати цінності. Рефлексія включає очікування, засновані на відповідній реакції на іншу людину, розумінні однієї людини в цілому, усвідомленні та оцінці їх поведінки.

Вчена вважає, що завдяки рефлексії можна виділити два компоненти особистої самосвідомості. Перший - підтримує внутрішню послідовність та самоідентичність, що дозволяє людині встановити власну поведінку та

цінності з боку оточуючих. Зазвичай рефлексія розвивається в процесі формування з початку народження, реалізується в суспільстві і є важливим фактором життя людини. Другий - це самопізнання, пошук себе шляхом самовдосконалення. Зміни особистості в процесі життя не завжди відбуваються свідомо. Це відбувається підсвідомо як захисний механізм.

Слід зазначити, що в працях вітчизняних вчених рефлексія розглядається як спосіб розуміння людьми основи власних дій. Її розвиток здійснюється шляхом опису прикладів вікових змін. Також вважається, що рефлексія впливає на формування поведінки людей їх взаємодії, є одним із механізмів саморозвитку людини в різних ситуаціях.

Як уже згадувалося раніше у багатьох дослідженнях у процесі рефлексивного управління навчанням взаємодіють два різні типи свідомих рефлексивних орієнтацій (за Є.Б. Петрушихіною):

- а) педагоги, які вивчають власну поведінку, а саме «для себе»;
- б) дослідження вчителями поведінки учнів, іншими словами, «для дітей». Ці два типи відображень дають педагогам дуже складне завдання - відобразити реальну ситуацію в діях учня та гнучко пов'язати це з рефлексивним аналізом власних дій, реалізацією навчальних завдань та розробкою суміжних методів.

Типи рефлексії класифікуються за характером завдання:

- а) виконавчий - коли вчитель виконує «експертну» функцію. З точки зору «спілкування», подразники супроводжуються синхронними відображеннями вчинків, ніби служать їм, що узгоджується з їх поведінкою.

(М. М. Кашапов, С. В. Кондратьєв, В. А. Кривошеєв та ін.).

- б) конструктивний - коли вчитель виконує функцію «експерт-конструктор». Вчитель робить аналітичні запитання, плани та конструктивні дії, а саме рефлексивність та перспективний план, як правило, мають гарну прогностичну спрямованість. (О.Є. Лебедев, Л.А. Регуш, Д.Чистий тощо).

в) аналітичний - коли вчитель виконує функцію «дослідника-аналітика». Метою рефлексії є аналіз, оцінка, узагальнення їх досвіду та розуміння досвіду інших вчителів.

Таким чином ефект виховання залежить від рівня самопізнання особистості, тому здобуття знань має закінчуватися не лише узагальненням та систематизацією знань, а також за допомогою рефлексії.

Згідно з концепцією А. К. Маркової, вчитель з високими професійними рівнем, може:

- успішно вирішувати проблеми освіти та підготовки, готувати очікувані ЗУН, тобто ефективні стандарти для учнів з необхідними психологічними якостями;
- зосереджуватися на власній діяльності та бути вмотивованим до участі у діяльності школи;
- отримати соціально очікувані результати в розвитку особистості учнів (стандарти виконання);
- використовувати педагогічно прийнятні методи та прийоми;
- засвоїти галузеві норми та стандарти та досягти знань у них (нормативні стандарти);
- прагнути персоналізувати свою роботу та свідомо розвивати свою особистість за допомогою професій (індивідуальні змінні стандарти);
- досягти розвитку особистих професійних якостей, необхідний рівень знань і вмінь (семантичні стандарти);
- володіти та розуміти сферу професійного розвитку в режимі реального часу, ефективно використовувати різноманітні методи (прогностичний стандарт) та отримувати досвід безперервного професійного навчання в майбутньому (стандарт професійного навчання);
- брати соціальну участь, обговорювати питання, що стосуються сучасних професійних потреб та шляхів досягнення успіху, і одночасно шукати резерви для вирішення професійних проблем, не боячись потрапляти в умови конкурентних освітніх послуг;

- досягати професійної етики та прагнути підтримувати рівномірність у складних умовах для збереження честі та гідності професіоналів (стандарти професійної застосовності);

- підготуватися до якісної та кількісної оцінки своєї роботи, здатний зробити це самостійно, спокійно відноситься до складання професійних тестів. (Маркова, 1995, с.55-63)

Отже, вчителі, що володіють навичками професійного рефлексії високого рівня - це професіонали, які опанували професійну діяльність на високому рівні та свідомо змінюються, розвиваються у навчальному процесі, проводять роботу, яка може зробити особистий творчий внесок у професію. Це експерти, які можуть стимулювати інтерес до результатів своєї професійної діяльності в суспільстві та підвищити їх професійну репутацію в освітній галузі.

У свою чергу, О. Рукавішнікова досліджувала рефлексію як механізм педагогічного самовдосконалення, наслідком якої є самореалізація. За допомогою рефлексивних умінь педагог може зайняти аналітичну позицію щодо особливостей своєї діяльності, що дуже важливо під час навчання у вищих навчальних закладах.

За Л. Мітіною, у ранньому підлітковому віці людина вперше серйозно замислюється над майбутньою професійною діяльністю та пов'язує свої особисті та інтелектуальні здібності з ідеями різних професій та їх вимогами. Тому роздуми про кар'єру зосереджують особисту увагу на собі, здібностях, які необхідні для подальшої діяльності та на самій кар'єрі.

Адже зразком для підлітків на етапі вибору професії є також професіонали своєї справи – люди, які є майстрами, вони використовують інноваційні методи у своїй діяльності, є визнаними своїми колегами. Аналіз власних задатків, їх осмислення, допомагають утворити неповторний стиль професійної діяльності, що впливає не лише на майбутніх фахівців, а й для людей, які вже працюють або змінюють роботу. (Мітіна, 1997)

Вже під час навчання майбутній фахівець має вчитися обмірковувати власну точку зору та планувати свою діяльність відповідно до професійних запитів. До того ж, оволодіння знаннями та вміннями, які бажані у майбутній професії, сприяє осмисленню власного професійного самовдосконалення, формуванню у нього рефлексії, яка є головною складовою самовизначення та знаходиться у зоні найближчого розвитку. (Мітіна, 1997)

Поняття «рефлексія» часто використовується в багатьох галузях науки-філософії, психології, педагогіки та інших дисциплін. Водночас поняття ототожнюється з іншими: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, міркування тощо. Останнім часом привертає особливу увагу феномен професійної рефлексії, її статус у різних видах професійної діяльності та взаємозв'язок між професійним самовизначенням та професійними навичками вчителів початкових класів. Причиною рефлексії є: природна педагогічна діяльність, яка включає постійні роздуми та аналіз навчальної ситуації, щоб зрозуміти передумови власної поведінки та поведінки іншого.

Рефлексія досліджується за трьома основними формами в взаємозв'язку від функцій, які вона виконує в певний термін:

1. Ситуативна. Виступає у формі «мотивації» та «самооцінки» і дає можливість індивіду повноцінно брати участь у ситуації, розуміти її складові, аналізувати те, що відбувається зараз. Це розглядається як здатність суб'єкта бути пов'язаним із ситуацією, а також координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до змін.

2. Ретроспективна. Використовується для оцінювання здійсненої діяльності та ситуацій, що відбулися в минулому. Вона направлена на краще розпізнавання, розуміння та побудову хронології минулого досвіду, що впливає на результати діяльності сьогодення. Цю форму можна використовувати для виявлення недоліків, причин власних упущень або успішності.

3.Перспективна. Дана форма рефлексії включає роздуми про майбутню діяльність, ідеї, плани щодо подальшого професійного розвитку, вибір найбільш ефективних способів проєктування.

Відзначаючи актуальність рефлексії як самоствердження майбутніх педагогів, Л. Рибалко резюмував характеристики цього чинника:

- можливість глибоко розмірковувати (розуміння необхідності в позитивних результатах професійної самовдосконалення);
- усвідомлена діяльність, яка забезпечує професійну підготовку певної спеціалізації;
- спостереження за власними діями (шляхи здійснення професійної реалізації);
- здатність вирішувати самостійно питання та аналізувати власні дії, що призводить до позитивних зрушень в процесі професійної самореалізації;
- часткова відмова від стандартних та комфортних умов;
- процес самоутворення, який пробуджує нові знання про самореалізацію у власній професії. (Рибалко, 2008, с. 265 – 266)

Рефлексивна діяльність вчителя відіграє значну роль у професійній галузі, оскільки педагогічна професія вимагає постійного осмислення та аналізу навчальної ситуації та розуміння передумов поведінки себе та інших. Щоб визначити важливість рефлексії для професійної діяльності педагогів, учені досліджують її особливості. У працях Г. Єрмакової рефлексія виявляється як всебічна якість індивіда, що проявляється у поведінці, заснованій на рефлексивних знаннях та навичок. Вчена звернула увагу на те, що пошук нового значення для власної діяльності шляхом розуміння позиції вчителів у конфліктних ситуаціях вплине на розвиток професійної рефлексії. (Єрмакова, 1999) А. Бізяєва педагогічну рефлексію аналізує як можливість аналізувати, розуміти та планувати цілісну систему рішень власної діяльності у системі соціальних відносин, що формує компоненти: суспільний (аналіз

взаємодій з класом, колегами та батьками), предметно-змістовний (власні дії під час методичної роботи в навчанні учнів), власне рефлексивний (особистісне самозростання). (Бізаєва, 1993)

Традиційним є розгляд процесу рефлексії С. Рубінштейном. Дослідник визначив психологічні механізми рефлексії: зупинка, виправлення, усунення, об'єктивування та згортання:

- 1) Зупинка змушує перестати працювати, коли це пов'язано з відсутністю вирішення проблеми. Це може бути пов'язано з суб'єктивною вірою в те, що неможливо вирішити сприйняту проблему за складених умов, або неефективно вирішувати проблему відомим способом;
- 2) Виправлення дозволяє аналізувати процес і результати роботи в ретроспективі;
- 3) Об'єктивація використовується як аналіз власної поведінки у багатьох можливих системах, оновлення минулого досвіду та побудови майбутніх моделей - одночасно відстеження причин та наслідків такої поведінки та перебудова ситуації;
- 4) завдяки усуненні формується можливість бачити свої дії в ситуації та перебудовувати їх образ у залежності від обраної сторони;
- 5) згортання здійснюється у зверненні до початкової поведінки, але з новим баченням ситуації та з новими шляхами вирішення проблеми (Рубінштейн, 1989)

Вагомим для працівників освіти є формування рефлексивних навичок, їх діяльність відображається в контексті психологічної взаємодії «людина-людина». Важливість рефлексії у вчителів початкових класів полягає в тому, що їхня діяльність є всебічною та багатопрофільною, що тісно пов'язано з поглядами батьків учнів при використанні конкретних технологій навчання. Вчителі початкових класів повинні виконувати різні функції: навчання, освіта, розвиток, соціальна взаємодія, діагностика та охорона здоров'я. За цієї обставини зовнішні та внутрішні фактори, що стимулюють аналіз якості

цих функцій у мисленні вчителя, реалізуються на практиці. Слід зазначити, що рефлексія позитивно вплине на генерацію нових нетрадиційних ідей, реалізація яких відбувається в конкретних завданнях на практиці.

З огляду на це, можна зробити висновки, що рефлексія в педагогічній діяльності полягає у поєднанні власного «Я» людини з обраними вимогами щодо спеціальності. Це допомагає запланувати очікувані результати, визначити мету для подальшої діяльності та скорегувати особисті кар'єрні завдання. Рефлексія педагога дозволяє розвиватися і досягти піку своєї кар'єри, але в той же час вона також повинна розвивати рефлексійні навички, щоб збагатити себе, отримати мотивацію, діяти в новому напрямку, що приводить до інновацій у професійній діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На основі проведеного психолого-педагогічного аналізу можна сформулювати такі висновки до Розділу 1.

Сучасність показує актуальність для розвитку педагогічної діяльності як процесу досягнення певних завдань, спрямованих на взаємодію особистості вчителя та учнів, тому суспільству потрібен гнучкий, якісний фахівець. Відповідно до цього, характеристика вчителя зазнала принципових змін, що змінює вимоги до професіоналізму вчителя та викладацької підготовки, а також пропонує зміни навчання для вищих навчальних закладів. Ці зміни відбувались на кожному етапі розвитку даної проблеми.

У параграфі 1.1. досліджено питання саморозвитку особистості. Ретроспектива показує, що думки про саморозвиток у часи Античності трактувались в контексті дослідження принципу саморуху, саме вперше про це поняття почав говорити Геракліт. Дослідженням також займалися такі мислителі: Піфагор, Платон, Сократ та Сенека.

Дослідники епохи Середньовіччя П. Абеляр та Д. Анахт вивчали саморозвиток особистості через проблему пізнання та самопізнання, таким чином тісно пов'язували її з духовністю. Процеси вивчення змінились, згідно з цим початок епохи Відродження або Ренесансу заклав нові думки щодо саморозвитку індивіда. Філософи та педагоги цієї епохи розділяли ідею гуманізму. Гуманісти епохи Ренесанс продукували й поширювали в маси свої гуманістичні ідеї та цінності, активно пропагували самовдосконалення людини шляхом участі у культурному житті суспільства. Згодом, під час епохи Просвітництва філософи зосередили свою увагу на питанні існування людини.

Важливим стали дослідження у сфері педагогіки, зокрема В. Сухомлинського. Вітчизняний педагог вважає, що важливою умовою успіху вчителів є багате, різноманітне життя, захоплення, зацікавленість та натхнення до нових наукових речей. Крім того, він вважає, що прагнення педагогів до постійного самовдосконалення, здатність самостійно засвоювати

нові знання та здатність передавати нові знання учням є важливими ознаками його відповідальності за підвищення якості освіти та виховання молоді.

По-іншому це поняття трактував радянський вчений Л.Виготський. Поняття «розвиток» та «саморозвиток» він ототожнював. Вчений розглядає розвиток як ідею саморуху, а головним його джерелом є суперечність між новими можливостями та стереотипними соціальними умовами. Він використав поняття «розвиток соціальних умов», «нове зростання» та «криза», щоб закласти основу для розуміння внутрішньої логіки саморозвитку.

З точки зору педагогічної психології дослідники аналізували поняття «саморозвиток» як особисту активність людини, як саморух індивіда. Вони схиляються до думки, що існує внутрішня динаміка розвитку, визначають його справжнє джерело і надають великого значення вивченню суперечності між людськими здібностями та існуючою системою відносин зі світом. Цей підхід відображає появу розуміння саморозвитку, який є механізмом перетворення можливостей у фактичні дії.

Вітчизняні дослідники почали проявляти більшу зацікавленість щодо особливостей процесу саморозвитку. Поглиблене дослідження цього явища провели Г.Костюк, С. Максименко та В.Чернобровкін. Аналізуючи погляди вітчизняних дослідників щодо питання саморозвитку особистості, можна сформулювати висновок, що саморозвиток є саморухом особистості, процес свідомого розвитку людини відповідно до життєвих цілей. Певні якості, навички та здібності також можуть сформувати вашу особистість. Це свідчить про те, що саморозвиток індивідів являє собою постійний, скерований і свідомий процес становлення суб'єкта власного розвитку.

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що саморозвиток - це постійний, свідомий та цілеспрямований процес здобуття професійних знань та навичок, розвитку важливих професійних якостей та здібностей та активізації особистих та професійних навичок та досвіду самовдосконалення.

Проаналізувавши рефлексію як механізм саморозвитку особистості (параграф 1.2) можна стверджувати, що у сучасних дослідженнях більшість знань про рефлексію використовуються у психолого-педагогічній літературі (вивчаються рефлексивні процеси, пов'язаний з такими проблемами, як групова взаємодія, міжособистісне спілкування, соціальне сприйняття, емпатія, самосвідомість та саморозвиток, регулювання пізнання та діяльності). Саме тому поняття «рефлексія» тісно пов'язане з педагогічною діяльністю. Педагог, який рефлексує, може вирішити професійну проблему без певного зразка дій, що призводить до культивування особистості зростаючої людини. Оскільки концепція рефлексії у педагогіці увійшла порівняно пізно, велика кількість дослідників зверталась до цієї теми. Роздуми про вплив рефлексії завжди були в центрі уваги дослідників і залишаються актуальними.

Філософи різних епох трактують поняття «рефлексія» в аспекті вивчення зовнішнього та соціального впливу на внутрішнє самопізнання та саморозуміння людини. Серед мислителів, свої думки щодо рефлексії висловили: Арістотель, Р. Декарт, Г. Лейбніц та Дж. Локк.

Дослідження цього поняття показує, що ідея рефлексії часто використовують в педагогічній літературі, виключно у зв'язку з визначенням суті викладацької діяльності, серед них: О. Анісімов, Г. Дегтяр, Л. Яковлева та ін. Вони орієнтуються в своїх дослідженнях на значимість рефлексії для розвитку майбутнього професіонала. Вчені схиляються до думки, що рефлексія має значний вплив на внутрішнє зростання особистості.

Науковий аналіз показує, що роздуми про дослідження рефлексії або рідко вивчаються, як зарубежом, або уподібнюють з поняттям «самопізнання».

Щодо вітчизняних вчених, то вони розглядають рефлексію як спосіб розуміння людьми основи власних дій. Її розвиток здійснюється шляхом опису прикладів вікових змін. Також вважається, що рефлексія впливає на

формування поведінки людей їх взаємодії, є одним із механізмів саморозвитку людини в різних категоріях.

Також вчені класифікують рефлексію за характером завдання:

- 1) виконавчий - коли вчитель виконує «експертну» функцію. З точки зору «спілкування», подразники супроводжуються синхронними відображеннями вчинків, ніби служать їм, що узгоджується з їх поведінкою. (М. М. Кашапов, С. В. Кондратьєв, В. А. Кривошеєв та ін.).
- 2) конструктивний - коли вчитель виконує функцію «експерт-конструктор». Вчитель робить аналітичні запитання, плани та конструктивні дії, а саме рефлексивність та перспективний план, як правило, мають гарну прогностичну спрямованість. (О.Є. Лебедев, Л.А. Регуш, Д.Чистий тощо).
- 3) аналітичний - коли вчитель виконує функцію «дослідник-аналітик».

Таким чином вчитель з високими рівнем рефлексії, може: успішно вирішувати проблеми освіти та підготовки, запланувати очікувані ЗУН, тобто ефективні стандарти для учнів з необхідними психологічними якостями; зосереджуватися на власній діяльності та мати мотивацію до участі у діяльності школи; отримати соціально очікувані результати в розвитку особистості учнів (стандарти виконання); використовувати соціально прийнятні методи та прийоми; прагнути персоналізувати свою роботу та свідомо розвивати свою особистість за допомогою професій (індивідуальні змінні стандарти) та досягти розвитку особистих професійних якостей, необхідний рівень знань і вмінь (семантичні стандарти).

Проаналізовано явище рефлексії, яке досліджується за трьома основними формами взаємозв'язку від функцій, які вона виконує в певний термін: ситуативна (виступає у формі «мотивації» та «самооцінки» і дає можливість індивіду повноцінно брати участь у ситуації, розуміти її складові,

аналізувати те, що відбувається зараз); ретроспективна (використовується для оцінювання здійсненої діяльності та ситуацій, що відбулися в минулому, вона направлена на краще розпізнавання, розуміння та побудову хронології минулого досвіду) та перспективна (дана форма рефлексії включає роздуми про майбутню діяльність, ідеї, плани щодо подальшого професійного розвитку).

Рефлексивна діяльність вчителя відіграє значну роль у професійній галузі, оскільки педагогічна професія вимагає постійного осмислення та аналізу навчальної ситуації та розуміння передумов поведінки себе та інших. Вагомим для працівників освіти є формування рефлексивних навичок, їх діяльність відображається в контексті психологічної взаємодії «людина-людина». Важливість рефлексії у вчителів початкових класів полягає в тому, що їхня діяльність є всебічною та багатопрофільною, що тісно пов'язано з поглядами батьків учнів при використанні конкретних технологій навчання. Вчителі початкових класів повинні виконувати різні функції: навчання, освіта, розвиток, соціальна взаємодія, діагностика та охорона здоров'я. За цієї обставини зовнішні та внутрішні фактори, що стимулюють аналіз якості цих функцій у мисленні вчителя, реалізують в його відображенні.

З огляду на теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури у 1 розділі, можна зробити висновки, що рефлексія як фактор саморозвитку полягає у поєднанні власного «Я» людини з обраними вимогами щодо спеціальності. Це допомагає людині запланувати очікувані результати, визначити мету для подальшої діяльності та скорегувати особисті кар'єрні завдання. Рефлексія дозволяє саморозвиватися і досягти піку своєї кар'єри, але в той же час людина також повинна розвивати рефлексійні навички, щоб збагатити себе, отримати мотивацію, діяти в новому напрямку, що приводить до інновацій у професійній діяльності.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТА ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ПРОФЕСІЙНОЮ РЕФЛЕКСІЄЮ

2.1.Професійна рефлексія в контексті саморозвитку майбутнього вчителя: сутність та специфіка.

Сучасна особистість вчителя є основною фігурою соціальних змін. Від нього залежить ефективність та розвиток системи освіти. Професійна рефлексія сприяє розкриттю творчих здібностей, формуванню цінностей та створенню необхідних стосунків з учнями, батьками та колегами.

Діяльність педагога є однією із найскладніших, в якій потрібно знайти найкращий баланс між традиційним та інноваційним, підтримкою традиційних тенденцій та постійним оновленням. Ця діяльність вимагає високопрофесійного та особистісного розвитку вчителів. Рефлексивний процес буквально проникає у всю професійну діяльність учителя на всіх етапах педагогічної діяльності.

На думку групи авторів (Р. М. Грановська, Ю. С. Крижанська, Семенова, С.Д.Степанов та ін.) рефлексія вчителя - це здатність переосмислювати власну свідомість, поведінку, спілкування, мислення, основу методів діяльності.

Останнім часом привертає особливу увагу професійна рефлексія, її становище у різних видах професійного мислення та діяльності. Метою професійної рефлексії є самосвідомість людини як професіонала, зрозуміти її поведінку та передбачити наслідки впливу, зрозуміти зміст запиту замовника, важливість та глибину, розуміти зміст ситуації із учнями та можливі шляхи її розвитку, моделювання наслідків та прогнозування поведінки класу тощо.

Р. Єрмакова пояснювала професійну рефлексію вчителя як «процес вирішення суперечливих питань, пошук значення своєї педагогічної діяльності, розуміння свого професійного статусу.

Здатність до формування професійної рефлексії здійснюється поступово. На переконання Е. Чорного, професійна рефлексія - це процес піднесення суб'єктивного досвіду, пов'язаного з професійною діяльністю, до когнітивного рівня, що включає:

- 1) розуміння загальної структури їх взаємозв'язку з усіма суб'єктами навчального процесу;
- 2) розуміння навчального процесу, особливостей взаємозв'язку їх учасників;
- 3) врахування рівня знань та спілкування, методичні навички та ступінь професійної компетентності (Чорний, 2002)

Професійна рефлексія є усвідомленням індивідом себе, що є основою для зв'язку функцій професійної діяльності з найважливішими компонентами (інтересами, потребами, уподобаннями) з професійної точки зору. Характеризується теоретичним мисленням, внутрішнім духовним змістом, єдністю емоційно-логічних складових, об'єктивним та суб'єктивним характером та життєвою силою. Операційний рівень вказує, що професійна рефлексія - це саморозуміння, оцінка та аналіз самопрофесійних знань, починаючи від значення особистої поведінки, закінчуючи її суттю та значенням, з метою виявлення особистого сенсу та методологічної сутності професійної діяльності, що забезпечує потужність професійного розвитку. (Огнєв, 2000)

Розвиток професійної рефлексії - це багатофункціональний процес, аналіз якого дозволяє визначити три основні складові професійної рефлексії майбутніх педагогів, а саме: когнітивно-інформаційна, мотиваційно-ціннісна та регулятивно-поведінкова.

Когнітивно-інформаційна складова частково висвітлює розуміння студентами природи та змісту обраної спеціальності, а також їх потреби у знаннях, навичках та якостях, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Він включає такі показники:

1.Професійні знання. На думку Т. Дуткевич, майбутні спеціалісти повинні бути готовими до здійснення конкретних завдань, виходячи зі своєї позиції. Він повинен легко проходити етап адаптації, динамічних змін в освітньому закладі, включаючи необхідні знання в галузі педагогіки, психології, культури, права та інших галузей, а також мати можливість отримувати нові знання, передові технології та інновації. Майбутній спеціаліст повинен мати певні знання, щоб виконувати свої обов'язки в повній мірі на належному рівні. (Дуткевич, Савицька, 2010).

Щоб успішно засвоїти спеціальність, студенти повинні проаналізувати, які знання їм потрібні, де є упущення та які якості можна удосконалити. Однак певна система знань майбутнього педагога не може повністю забезпечити його подальшу діяльність, необхідно володіти професійними якостями та навичками, які потрібно вирощувати, цей показник повинен входити до когнітивно-інформаційної складової.

2.Професійні якості. Енциклопедичний словник психології та педагогіки зазначає, що «професійно важливі якості - це деякі динамічні риси особистості, психічні характеристики (що виражаються рівнем розвитку суміжних процесів) та фізична підготовленість, яка відповідає професійним вимогам для успішного оволодіння професією. Основні професійні якості, які повинен опанувати майбутній педагог є: емпатія, толерантність, стресостійкість, об'єктивність тощо. Важливим для педагога є наявність комунікативних якостей: здатність розуміти та впливати на учнів, соціальні навички, почуття такту, ввічливість, здатність слухати та розуміти інших. (Карандашев, 2000)

3. Професійні вміння. Т. Дуткевич вважає, що фахівці повинні мати такі вміння:

а)досліджувати: здатність виявляти проблеми в конкретній ситуації, розробляти метод їх подолання, формулюючи завдання; знаходити першопричину утворення проблеми.

б) комунікувати: здійснювати інноваційний стиль педагогічної діяльності та гуманістичне ставлення; надавати учням можливість працювати на досягнення очікуваних результатів та задоволення їх потреб; вирішувати усі труднощі у навчально-виховному процесі; (Поздеева, 2013)

в) діагностувати: можливість упорядковано здійснювати опитування, тести, моніторинг досягнень учнів протягом року; пояснювати результати психологічної діагностики, визначати особливості особистості та їх поточний рівень можливостей;

г) проектувати: включає ідеальне розуміння, дослідження та розробку розвитку учнів в урочний та позаурочний час, або розвиток перспектив навчання окремих предметів.

Мотиваційно-ціннісна складова професійної рефлексії поєднує у собі професійне вдосконалення, самовиховання, мотивацію до саморозвитку, цілі та потреби для стимулювання творчого вираження особистості у професійній діяльності. Забезпечення зацікавленості людини у цій галузі, необхідності здобуття знань, ефективних методів організації педагогічної діяльності та свідомого ставлення до неї показує готовність майбутніх вчителів успішно працювати. Її суть полягає в позитивному ставленні до майбутньої кар'єри, зосередженні на вдосконаленні методів навчання, розумінні освіти та професійної діяльності. Тому формування цієї складової забезпечує засвоєння професійних цінностей та розвиток мотивації педагога в майбутньому, що стане керівним принципом для його успішного професійного саморозвитку. Дана складова включає:

1. Вмотивованість для майбутньої трудової діяльності. Показниками сформованості поля мотивації студента, що визначає його позицію щодо професійної діяльності є співставлення індивіда про себе як експерта. Розвиток поля мотивації особистості позначається на уподобання та вибір трудової діяльності. Існування певних комбінацій особливостей нервової системи людини визначає її зацікавленість до певного виду діяльності.

Розуміння цієї тенденції розвиває мотивацію, що схиляє людей до думки бути в русі.

2. Емоційно-ціннісна зацікавленість професійною діяльністю. Цей компонент характеризується з особистими схильностями студента, його реагуванням на певні нюанси спеціальності. Даний показник проявляється у позитивному погляді на себе як на висококваліфікаційного фахівця, розвитку професійних цінностей, можливість пропрацювати надмірну емоційність та переборювати професійні потрясіння. Крім того, під час навчання студенти формують систему цінностей, позбуваються внутрішніх страхів для здобуття успішного досвіду. Позитивні ціннісні установки формують відповідне ставлення майбутніх вчителів початкових класів до обраної професії з метою покращення саморозвитку у професійній сфері

3. Емоційно-ціннісне прийняття професійної сфери діяльності. Тільки повне сприйняття педагогічної діяльності може розвинути цілеспрямований професійний саморозвиток індивіда. Бажання студентів брати участь у житті професійного співтовариства, можливість здійснювати свою діяльність для здобуття певного рівня підготовки, оволодіння професійними стандартами допомагає досягти значних професійних результатів. Крім того, професія вчителя передбачає суб'єктно-суб'єктну взаємодію, внаслідок цього вагомою частиною процесу її засвоєння є прийняття об'єкта професійної діяльності – учня.

Наступною важливою складовою професійної рефлексії майбутніх педагогів є регулятивно-поведінкова складова. Вона складається із загального рівня осмисленого життя, здатності до саморегуляції, постановки мети та завдань, оволодіння студентами відповідними професійними цінностями, нормами та моделями поведінки. Важливо також підтримувати добрі стосунки у колективі студентів, брати участь у різних заходах, підвищувати рівень своїх знань та продовжувати вчитися за професією. (Моров, 2014, с.118-124)

Основою цього компоненту є самосвідомість майбутніх фахівців, які зможуть керувати своїми професійними здібностями, свідомо діяти для виконання професійних завдань, критично оцінювати свою професійну діяльність та рівень підготовки до професійної діяльності.

Характер проблеми професійної рефлексії, зміст і глибина проблеми є предметом аналізу вчителів та концептуальною основою іншої рефлексивної моделі:

Перший рівень рефлексії - має характеристики регулятивного професійного мислення, що виявляється в ефективному застосуванні знань, отриманих у процесі навчання, для досягнення цілей діяльності, тобто, це те, що отримується ззовні. На цьому рівні немає проблем з навчальними цілями чи елементами умов навчання, які розглядаються в контексті груп, шкільних установ та всього суспільства. Основним змістом аналітичної діяльності вчителя є його практична поведінка, тобто його продуктивність.

Другий рівень рефлексії - пов'язаний із розумінням учителями причинно-наслідкової основи своїх дій та їх наслідків. Змістом аналізу є думка та ситуативна передумова, що визначає ефект дії. На цьому рівні рефлексивного аналізу вчителі вважають, що конкретне навчальне середовище є втіленням моделі навчання.

Третій рівень рефлексивності є критичним, він базується на впровадженні етичних та моральних норм. На цьому рівні важливим є питання: яка мета, форма, метод і який зміст веде до справедливої і прогресивної форми соціального життя. Тут як навчальний процес (цілі та методи), так і загальна навчальна ситуація (навчальне середовище) вважаються проблематичними.

На думку Є. А. Бессонової, ці рівні рефлексії у професійній діяльності вчителів є еволюцією їх професійного рефлексійного мислення.

Є. І. Рогов зазначив, що формування професійної рефлексії здійснюється за трьома основними напрямками:

1) зміна всієї системи діяльності, її функцій та структури; протягом періоду зростання людина покладається на відповідні професійні навички та систему специфічних методів діяльності, щоб сформувати стиль особистої діяльності;

2) зміна характеру суб'єкта, він проявляється не тільки зовні (мова, емоції, форма спілкування), але і у формуванні компонентів професійної діяльності (професійна увага, сприйняття, пам'ять, мислення, емоції та воля), в широкому розумінні це може вважатися формуванням професійного світогляду;

3) видозміна пов'язаних компонентів, встановлених сутностями, пов'язаними з активними об'єктами. Ця зміна відображається на пізнанні поля особистості, ступені усвідомлення його значення; в області емоцій - ступінь інтересу до об'єкта, здатність взаємодіяти з об'єктом. У галузі практики - її знання реальних речей, можливість впливати на об'єкт.

Реалізація педагогічної рефлексії здійснюється за певними етапами. Передумовами здійснення професійної педагогічної рефлексії є створення свого власного стилю та світобачення, тобто людина вибирає лише необхідну інформацію, ігнорує неважливу і використовує не лише позитивні аспекти, а й негативні сторони усвідомлення власних дій.

Другий етап спрямований на вибір способів прояву поведінки та аналіз їх реалізації. Даний етап включає цінності та системи цілей навчання, відповідальність за їх поведінку та життя учнів, задоволеність викладацькою діяльністю. Вчителі можуть навчитися розуміти себе:

- які почуття існують на даний момент і як вчитель ставиться до них (сфера емоційного здоров'я);
- причина виникнення даного стану (мотиваційна сфера);
- які фактори впливають на цей стан (з точки зору поведінки);
- очікуваний результат.

Професійна рефлексія також включає готовність працювати в умовах високої невизначеності, рішучість, бажання впроваджувати інновації, систематичну увагу до пошуку нових, нестандартних шляхів вирішення професійних проблем та перегляд своєї професії та особистого досвіду. (Сластьонін, 2000)

Професійна рефлексія як специфічний механізм, використовується для професійного самовизначення та зростання, оскільки її формування на високому рівні є показником переходу від професійної діяльності до рівня професійної майстерності.

Важливим є розвиток професійної рефлексії для кожного вчителя, особливо вчителів початкових класів. Зрештою, особистість учителя характеризується низкою різних чинників: (Сластьонін, 2000)

- здатність пристосовуватися до об'єкта та світу, можливість виробляти та перетворювати нові види діяльності;
- поінформованість у прийнятті завдання, постановка цілей діяльності на всіх етапах її виконання, а також здатність і бажання особистості самостійно визначати завдання, якщо це необхідно;
- здатність робити моральний вибір у конфліктних ситуаціях, певна готовність довести раціональність вибору в рамках «Я»;
- можливість рефлексувати, з одного боку, полягає у свідомому регулюванні своєї поведінки, відповідно до умов своїх бажань та цілей, а з іншого боку, є визнанням обмежень «власної свободи»;
- бажання та здатність активно, критично та творчо відображати результати діяльності та стосунків;
- бажання здійснювати саморозвиток;
- самостійне коригування власної діяльності, внутрішня незалежність, яка полягає не в тому сенсі, що ігнорує зовнішній світ, а з точки зору думок, переконань, смислів, їх виправлень та стабільності змін;

- творча оригінальність.

Ці категорії окреслюють суб'єктну область педагогіки і значною мірою демонструють здатність педагога до самовизначення у всіх ситуаціях його особистісного та професійного розвитку. Тому сучасна концепція професійної освіти визначає механізм трансформації людини - майбутнього професіонала через самовизначення та самоідентифікацію та вибір найкращої життєвої стратегії. Тому, що стосується процесу формування особистості майбутнього вчителя, в силу характеру педагогічної діяльності рефлексія набула своїх особливостей.

У цьому випадку професійна рефлексія вчителя виступає якісною характеристикою діяльності, що змінює світ, носія свідомості та самосвідомості, усвідомлення деталей свого професійного «Я» та розуміння мисленнєвих процесів та результати діяльності. Педагог аналізує його стиль та взаємозв'язок з учнями, оцінює доцільність обраної стратегії, аналізує та виправляє недоліки та покращує ефективність творчих навчально-виховних завдань.

Л. М. Лесохіна переконливо показує важливу роль саморозвитку у професійній рефлексії вчителів. У запропонованій концептуальній моделі автор визначив, що:

- передбачення, пов'язане з навчальним поясненням соціальних явищ, є способом перетворення соціальних цілей і завдань у викладанні та спілкуванні;
- методичне розуміння, засіб навчальної дії;
- розвиток здібностей професійної рефлексії, що пов'язано з організацією впливу. Ці впливи використовують як освітні засоби, так і можливості для здійснення класної та позакласної роботи, і на них впливає різноманітна інформація.

Формування професійної рефлексії може відбуватись на етапі навчання у ЗВО, де майбутні вчителі мають змогу оцінити свою діяльність на різних

видах практики. На кожному виді практики студент визначає особливий зміст сприйняття своїх можливостей. Аналізуючи межі можливостей та визначаючи відмінності між собою та іншими, у них формується суперечливий стан свідомості, в результаті якого усуваються певні недоліки. Майбутні педагоги під час оцінки власних дій, повинні звертати увагу на:

1. Формування власних сильних та слабких сторін, обмірковування своїх особистісних освітніх цінностей, добір власних навчальних концепцій.
2. Аналіз професійних дій на основі рефлексивної діяльності, яка передбачає: заклик до дії, вияв вагомого у діяльності майбутнього фахівця, виокремлення протиріччя, вибір кількох програм покращення власної діяльності.
3. Зростання рефлексивних дій, серйозне ставлення до вирішених навчальних проблем та професійної діяльності.

Професійна рефлексія стосується свідомості вчителів, їх здатності сприймати себе як основну частину навчальної діяльності та навчальних ситуацій; керувати власними цінностями, оцінювати адекватність власної педагогічної поведінки та форм поведінки у важливих професійних ситуаціях. Існує ряд механізмів для забезпечення того, щоб процес рефлексії був включений у навчальну діяльність.

Серед них важливим є механізм рефлексивної поведінки, який є загальним механізмом усіх видів діяльності. У процесі навчання це також аналіз, виявлення навчальних та особистих проблем, формулювання поведінкових стратегій та оцінка їх поведінки. Даний механізм передбачає здатність учителя бачити зміни і робити їх предметом власних роздумів.

Стартом для рефлексивної дії може бути невдача, яка є невідповідністю очікувань та фактичних умов, що може призвести до внутрішнього дискомфорту та невдоволення вчителя.

Протистояння в професійній діяльності виявляється в суперечливості між тим, як педагог бачить себе та тим, як його дії інтерперетують решта учасників навчально-виховного процесу, що формує потужний механізм самооцінювання та аналізу поведінки в колективі. Не менш важливою частиною механізму рефлексії є образний аналіз навчальної реальності у формі висловлювань та вирішень майбутніх вчителів педагогічних проблем. Кожен з цих механізмів показує та розкриває потенціал професійної рефлексії для майбутніх педагогів. Слід узагальнити, що механізм рефлексії - це особлива психологічна діяльність, що здійснюється відповідно в процесі, спрямованого на розуміння багатьох складових навчального процесу.

На переконання І. А. Стеценко, професійна рефлексія вчителів - це діяльність зі складною організацією. Цей учений вважає, що психологічна структура професійної рефлексії складається з мотиваційно-цільового, когнітивно-операційного, емоційного, оцінного і морально-вольового складових. До мотиваційно-цільових складових професійної рефлексії вчителів належить: запити педагогів до рефлексії, зацікавленість у саморозвитку, усвідомлення мети діяльності. Когнітивно-операційна складова охоплює знання теоретичних основ професійної рефлексії викладання та професійні навички вчителів вести рефлексивну діяльність. До емоційної складової належать емоції, які супроводжують практичну діяльність вчителів при здійсненні рефлексії та їх впевненість в успіху. Оцінно-регулятивна складова включає самооцінку та управління рефлексивною діяльністю та морально-вольова складова, що підвищує рівень ефективності рефлексивної діяльності. (Стеценко, 1998)

При застосуванні професійної рефлексії здійснюються наступні функції:

- 1) Становлення професійного самовизначення та професійна адаптація майбутніх педагогів під час навчання у ВНЗ (І.А.Савенкова);

- 2) Формування усвідомленості та зацікавленості до професійної діяльності (І. М. Семенов, С. Л. Рубінштейн);
- 3) Впровадження постійних коректив у педагогічний процес (Б.П. Ковальов);
- 4) Визначення дієвих інноваційних та творчих характеристик педагога (С. Ю. Степанов, І. М. Семенов);
- 5) Підвищення ефективності процесу навчання (Т.І. Руднева);
- 6) Удосконалення професійного рівня, навичок викладання, професійної працездатності, особистісного та професійного зростання на основі самоаналізу (Н.В. Кузьміна);
- 7) Уникнення професійного вигорання вчителів тощо (Л.М. Мітіна).

Розуміння педагогами-науковцями важливості професійної рефлексії вчителів у педагогічній діяльності підштовхнуло до позитивного розвитку рефлексивної діяльності та її практичному застосуванню у навчанні студентів та практикуючих педагогів. (Карнозова, 1981)

Негативним є те, що коли вчителі повинні приймати рішення безпосередньо у взаємодії з учнями, то вони схильні діяти необдуманно, спираючись на інтуїцію, а не на раціональність, і в цьому випадку обирають звичні, а не раціональні методи. Однією з найпоширеніших ознак вчинків вчителів, які перешкоджають глибоко проаналізувати власні дії:

- важко прийняти думки інших;
- мислення вчителя не чутливе до проблем, що виникають під час реалізації проблеми;
- самозацикленість мислення вчителів (освітня поведінка, розроблена та реалізована вчителями, не рефлексивно пов'язана з учнями, на яких вона націлена, тому учні в результаті стають «об'єктами» навчального процесу, отже, в пасивній позиції);

- слідування шаблонному мисленню (в прийнятті рішення в різних педагогічних ситуаціях вчитель не може прийняти позицію всіх учасників, і тому його приваблюють професійні штампи: «вони не хочуть сприймати матеріал», «вони думають тільки про забавки»);

- «замкнутість інтелекту» (коли вчитель свідомо ігнорує результати власної діяльності і не розуміє, які шляхи здійснення рефлексії застосувати);

- непередбачливе прийняття вчителем рішень (неможливість рефлексувати поза ситуацією);

- категоричність (абсолютність, жорсткість переконань, внутрішня позиція постійної правоти через неможливість відображення позиції іншої людини) тощо.

Якщо детальніше розглядати відсутність розвитку професійної рефлексії з огляду на її вплив, то в своїх працях на цю тему висловлювався С.Л. Рубінштейн, а саме «якщо педагог не може зрозуміти мотивацію та поведінку дитини, її внутрішнього ставлення до поставленої перед нею справи, то він фактично працює навмання». (Рубінштейн, 1973)

Однак наслідки низького рівня професійної рефлексії вчителя призводять до того, що вчителі не підозрюють про яскраві особливості свого власного «Я». Це призводить до невміння вчителя вийти за межі системної діяльності, що призводить до трансформації його «Я-професійного» у поле «Я-людина», що заважає розкрити його творчий потенціал. Таким чином, відбувається поступовий занепад його професійної особистості. Загалом, можна сказати, що відсутність рефлексії негативно впливає на якість роботи педагога. Втрачається педагогічна компонент - у центрі уваги вчителя свідомість учнів.

Професійна рефлексія високого рівня як показник трансформації професійної діяльності на особистісний рівень є фактором розвитку професійної культури високого ступеня. Отже, в результаті аналізу робіт

вчених, які займаються дослідженнями рефлексії, ми можемо зробити наступні висновки:

- рефлексія вважається однією з властивостей людського мислення;
- поняття тісно пов'язане самосвідомістю та саморозвитком;
- рефлексія є важливим фактором у міжособистісному та комунікаційному процесі;
- у працях вітчизняних вчених рефлексія вважається засобом розуміння індивіда власної поведінки, а розвиток рефлексії контролюється шляхом опису вікових змін;
- розвиток рефлексії найбільш актуальний для підліткового віку, оскільки він стимулює саморозвиток особистості у різних сферах життя;
- це явище вважається головною рушійною силою та головним механізмом саморозвитку особистості.

2.2. Дослідження впливу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутнього вчителя початкових класів.

Швидкоплинні соціальні умови життя країни, збільшення кількості майбутніх працівників освіти, мінливість у контексті економіки та політики підштовхують до необхідності професійного позиціонування, висуваючи нові вимоги до молодих спеціалістів постійно розвиватись. Особистий саморозвиток у професійних досягненнях є потужною рушійною силою, яка робить працівників освіти висококваліфікованими. Важливою для саморозвитку, як показав науковий пошук, є професійна рефлексія.

Теоретичний аналіз наукових джерел, представлений у першому розділі, став певним підґрунтям для виявлення цього явища на практиці. З цією метою нами і було проведене дослідження для перевірки характеристик взаємозв'язку між розвитком професійної рефлексії та саморозвитком майбутніх педагогів, зокрема початкових класів.

Загалом дослідження складових професійної рефлексії як чинника саморозвитку майбутніх працівників освіти проводиться із застосуванням наукових методів. Вибираючи їх, ми проаналізували існуючу теорію професійної рефлексії та саморозвитку та досвід емпіричного дослідження, а також проаналізували процес та продуктивну діяльність студентів.

Для виконання визначених завдань було використано три методи, спрямовані на вивчення саморозвитку майбутніх учителів початкових класів. Зміст діагностики використовуємо для вивчення готовності до саморозвитку майбутніх педагогів освітньо-професійної програми підготовки Бакалавр (1 курс) та Магістр (6 курс). Загальне число досліджуваних складало 60 осіб.

Тест «Підготовка до саморозвитку» за розробкою автора В. Павлова. Його застосування дозволяє зробити висновки про загальну зацікавленість майбутніх педагогів, їх цілеспрямованість, впевненість у собі, готовність до змін, розуміння своїх бажань, а також вміння удосконалювати власні якості. Через розуміння поєднання процесів самовдосконалення ми можемо

визначити, як майбутні вчителі можуть здійснювати власний саморозвиток (Додаток А).

Визначним було використання методу «Мотивації професійної діяльності» (автор К. Замфір). (Реан, 2016) Метою цієї методики є визначення рівня вмотивованості щодо професійної діяльності. Це дає нам можливість визначити, яким видом мотивації керується студент (внутрішня чи зовнішня), тобто які чинники домінують у педагогів майбутнього. Якщо професійна діяльність важлива для людини, це свідчить про те, що внутрішня мотивація є домінуючою. Коли людина бажає задовольнити потреби у високій заробітній платі, соціальному престижі тощо, переважає зовнішня мотивація. На основі отриманих результатів ми визначили властиву суб'єкту мотиваційну структуру, яка представлена взаємозв'язком між трьома типами мотивів - внутрішніми (ВМ), зовні позитивними (ЗПН) та зовні негативними (ЗНМ). (Додаток Б).

Заключним етапом дослідження було застосування методу «Діагностики рівня саморозвитку» за авторством Л. Бережної. Використання даного методу передбачає з'ясувати ступінь необхідності майбутніх педагогів до саморозвитку. (Додаток В).

Всі запропоновані методи спрямовані на проведення всебічного дослідження професійної рефлексії та саморозвитку майбутніх педагогів. Вони ефективні у своєму взаємодоповненні. Відповідно до цих методів, ознаки професійних знань, якостей, навичок, вмотивованість до майбутньої кар'єри, наявна позиція до кар'єри, самокорекція та показники самопідготовки до професії допоможуть реалізуватись як компоненти саморозвитку майбутніх вчителів початкових класів.

Результати досліджень психологічної діагностики саморозвитку студентів. Ми здійснили її за допомогою тесту «Підготовка до саморозвитку» (автор В. Павлов). (Таблиця 1.1)

Кількісні показники готовності до саморозвитку майбутніх педагогів

Рівні готовності	Високий	Середній		Низький
	Високе бажання досліджувати свої можливості та вдосконалювати їх	Здійснюють саморозвиток, але хаотично без постановки цілей	Знають свої сильні сторони, але нічого не роблять	Повна байдужість до особистісних змін
1 курс	12	11	5	2
%	40,2%	36,6%	16,6%	6,6%
6 курс	21	6	2	1
%	70%	20%	6,7%	3,3%

Проаналізувавши отримані результати тестів, ми виявили, що 40,2 % майбутніх педагогів 1 курсу високо підготовлені до саморозвитку. Вони націлені на глибоке самоосмислення, самопізнання, пізнання самого себе. Слід зазначити, що дані характеристики проявляються у студентів 6 курсу в більшій мірі (70%). Студенти мотивовані досягти високого рівня здібностей і потребують саморозвитку. Вони доповнюють свої знання додатковою літературою, а у своїй професійній практиці часто виявляють кмітливість, працьовитість, цілеспрямованість та ерудицію.

На середньому рівні саморозвитку проявились студенти, які мають очевидні задатки для самовдосконалення, але їм недостатньо бажання до саморефлексії та самопізнання 36,6 %. Цей відсоток студентів чітко ставить важливі особистісні цілі, вони мають на меті бути найкращими в обраній професії, але їм не вистачає повністю сприйняти свій внутрішній світ, що

перешкоджає їх реалізації переваг. У той же час більшість студентів хочуть пізнати себе, але не мають здатності вдосконалюватися, не мають дисципліни, витривалості та не здатні до самокритики, тому їм важко змінити та скорегувати професійні навички. Крім того, вони бояться самостійно вирішувати певні проблеми.

Студенти з низьким рівнем саморозвитку 6,6% не бажають продовжувати наполегливо працювати над собою. Зазвичай у них відсутнє свідоме ставлення до професійного саморозвитку, у них яскраво виражена слабка мотивація. Надмірний професійний саморозвиток заважає їх особистому розвитку. Самовпевненість для них є недоліком, який заважає діяти у різних ситуаціях.

Тому більше половини опитаних готові до професійного саморозвитку. Ми віримо, що їх зацікавленість у вибраній професії, прагнення успішно виконувати професійні завдання та існування чітко визначених кар'єрних цілей підтверджують це. Вони для цього наполегливо працюють та нарощують свій потенціал. Низька готовність до саморозвитку у деяких студентів, на наш погляд, може бути пов'язана з тим, що опитані не приділяли достатньо уваги вивченню свого внутрішнього світу, і без осмислення власних дій їм було важко організувати та управляти процесом саморозвитку. Разом з тим, проблеми можуть виникати через надмірну впевненість даних студентів, перебільшення їхніх професійних навичок або страх зробити неправоту або помилитися.

В процесі вивчення мотивації професійної діяльності майбутніх педагогів ми аналізували результати за методикою «Мотивації професійної діяльності» (автор К. Замфір). Результати наведені в таблиці 1.2.

Кількісні показники мотивації до професійної діяльності у майбутніх педагогів

Мотивація до професійної діяльності						
Позитивний (високий рівень)			Оптимальний (середній рівень)		Негативний (низький рівень)	
Курс	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	22	36,7	9	15	5	8,3
6	15	25	6	10	3	5
Загалом	37	61,7	15	25	8	13,3

З таблиці можна зрозуміти, що в майбутніх педагогів *високий рівень* мотивації показує, що її виявлено у більшої кількості студентів, тобто комплекс позитивної мотивації (внутрішня мотивація)>(зовнішня позитивна мотивація)> ЗНМ (зовнішня негативна мотивація)) становить 61,7% серед майбутніх педагогів вони орієнтуються на внутрішню мотивацію (ВМ) замість зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ). Їх цікавить професійна діяльність, а не зовнішні заохочення чи винагороди за їх досягнення. Студенти зацікавлені у професійному високоякісному та здатному оволодінні, прагнучи вчитися та здобувати професійні знання, що стимулює активізацію когнітивних процесів та сприяє зростанню творчості та творчого потенціалу.

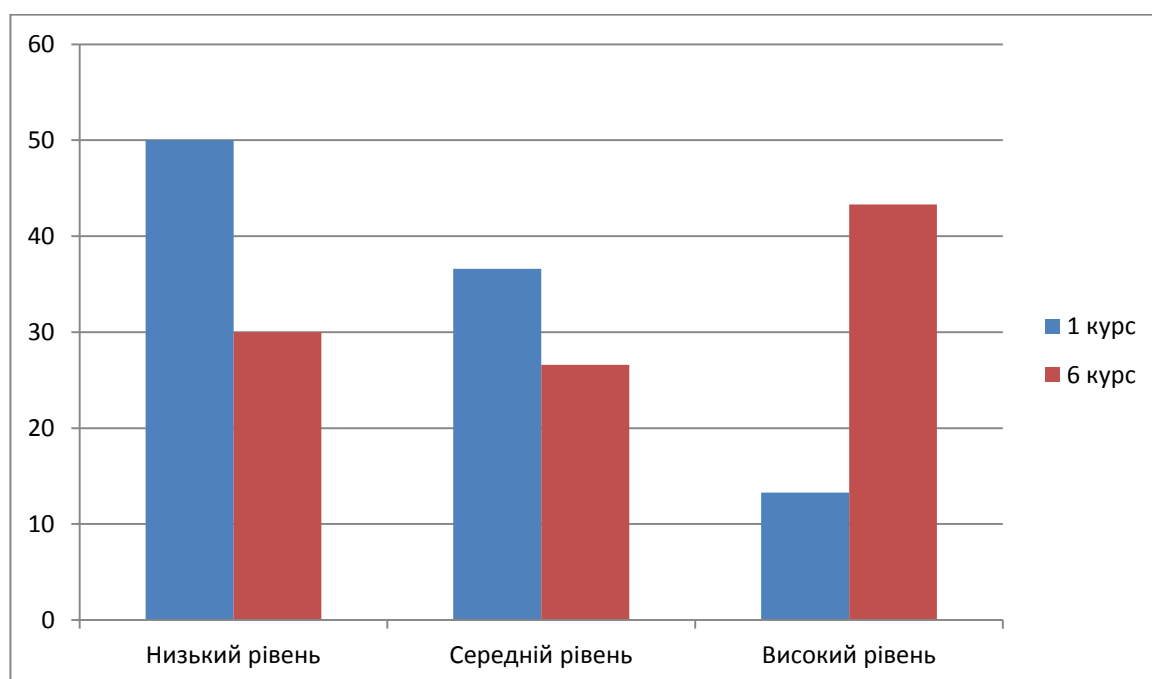
Невелика частка студентів мають низький рівень професійної мотивації (13,3%) та проживають негативний мотиваційний досвід (ЗНМ> ЗПМ> ВМ). У них зовнішня негативна мотивація перевершує зовнішню позитивну. Як результат, рівень їх успіху дуже низький, прагнення до особистого розвитку та здатність здобути обрану професію слабкі, у них майже немає внутрішньої мотивації допомагати іншим, страх перед критикою та покаранням посилює напруженість і безпосередність, а також зменшить творчість.

Вивчивши мотиваційний складник у рефлексії майбутніх педагогів, опитування виявило, що вони відображають свої цілі і готові досягти високих результатів у професійній підготовці, але в більшості випадків вони переслідують мотиви матеріальної винагороди, похвали та уникають

засудження; у них присутня позитивна позиція щодо обраної професії та прагнення розвиватися в ній, пройшовши навчання, вивчаючи педагогіку та різні методики та набуваючи досвід, але деякі студенти вважають, що вони не зовсім впевнені чи готові займатися цією професією. Це забезпечує розуміння власних мотивів кар'єри, сформулювавши професійні позиції, засвоюються професійні цінності, що стануть керівними принципами для успішного саморозвитку в кар'єрі.

Отже, результати якісного аналізу показують, що велика частина опитаних має високий ентузіазм щодо спеціальностей і насолоджується процесом оволодіння обраною спеціальністю, менша частина майбутніх вчителів демонструють середній рівень ентузіазму щодо спеціальностей. На наш погляд, це тому, що вони виконують професійні завдання, щоб отримати матеріальні винагороди, певні заохочення та визнання. Відповідно до цього, найменше студентів навчаються з низьким рівнем мотивації. Це свідчить про те, що для них фактором мотивів є бажання запобігти покарання.

Ми вивчили характеристики саморозвитку майбутніх педагогів за допомогою методу «Діагностика рівня саморозвитку» (автор Л. Бережнова). Кількісні дані наведені на графіку (див. Рисунок 1.3).



За кількісними результатами цього методу 43,3% майбутніх педагогів 6 курсу мають високий рівень саморозвитку. Вони свідомо аналізують свої здібності в кар'єрному зростанні і вважають, що вони досягнуть успіхів у майбутньому. Даний відсоток студентів може порівнювати професійні вимоги зі своїми власними характеристиками особистості, знаннями, вміннями та навичками та прагнути досягти самодостатності в майбутній роботі. Вони вмотивовані для набуття професійних знань та практичних навичок. Студенти націлені на самовдосконалення, покращують свої професійні здібності та активно здійснюють самоосвіту. Вони сподіваються спочатку реалізувати себе у професійному навчанні, а потім досягти успіху в роботі.

Середнього рівня саморозвитку досягнули 26,6% студентів 6 курсу. Ці студенти впевнені у професійній діяльності, вони шукають баланс між професійними вимогами та рівнем професійної компетентності. Для них характерні внутрішні та зовнішні фактори спонукання до успішного навчання та професійної діяльності; вони прагнуть вдосконалити себе та виростити важливі професійні якості, необхідні для професійної діяльності, однак для них вагомим є у не тільки набуті знання, але також включають зовнішні фактори заохочення, тобто хороші оцінки та матеріальні компоненти. Дані студенти володіють рефлексивними вміннями та шукають шляхи позбавлення від скрутного становища. Вони мають наміри повністю контролювати свою професійну поведінку, що визначає їх бажання реалізувати себе в професії. Для більшості з них характерна низька самооцінка в професійній діяльності, що поєднанні з високою оцінкою власного потенціалу сприяє їхньому професійному саморозвитку.

У 30% випробовуваних студентів 1 курсу діагностовано низький рівень саморозвитку. Вони не впевнені у правильному виборі професії, можуть бути надмірно впевненими у навчанні, перебільшуючи наявний рівень знань та замовчуючи про слабкі сторони. Мотивація відсутня у повній мірі, їх навчання та прагнення до професійного самовдосконалення слабкі, вони не

зацікавлені в отриманні нової інформації, знань та практичного досвіду, а їхнє бажання вирішувати професійні проблеми та долати труднощі у діяльності обмежене. Вони завжди змінюють цілі, намагаючись уникнути невдач, що зменшує потребу в успіху у професійній діяльності.

Тому, як показують результати якісного аналізу, більше половини майбутніх педагогів стурбовані своїми професійними здібностями, бажанням бути самодостатніми у вибраній професії, розвитком їх професійних здібностей та результатами самооцінки. Проте, серед опитаних одна третина студентів мала низький рівень саморозвитку. Це виникає внаслідок їх невизначеності щодо професійного вибору, невпевненістю у собі та перспективами кар'єри. Вони характеризуються своєю зовнішньою мотивацією до навчання та професійної діяльності, тому їм бракує самоосвіти та бажання подолати професійні труднощі, що виникають.

За результатами основних методологічних досліджень встановлено модель професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх педагогів, визначено показники наших теоретичних та експериментальних методик та визначено професійну рефлексію майбутніх працівників освіти. Сформовані такі рівні: високий, середній та низький. Складники професійної рефлексії базуються на таких критеріях: майстерне застосування теоретичних знань, формування професійних якостей та навичок, мотивація та ціннісне ставлення, підготовка до реалізації власного професійних дій.

На підставі отриманих результатів можна сформулювати рівні та показники професійної рефлексії як механізму саморозвитку у опитуваних майбутніх працівників освіти:

Студенти зі сформованим високим рівнем розуміють механізми розвитку свідомості, процес особистої адаптації та соціалізації в навчанні та роботі. Вони стійкі, легко спілкуються та мають збалансований погляд на ідеї та позиції інших. Даний відсоток студентів можуть проводити психологічну діагностику; вміють виявляти проблеми в конкретних ситуаціях та ефективно

їх вирішувати; прагнуть передати знання іншим; продемонструвати здатність ставити завдання, плани та рішення для майбутньої професійної діяльності.

Майбутні педагоги керуються внутрішніми чинниками професійної діяльності, а не зовнішніми винагородами. Вони співчутливі, терпимі до оточуючих і можуть легко налагодити ефективне спілкування з іншими, сильно зацікавлені в зростанні за спеціальністю, прагнучи вчитися та здобувати знання. Вони володіють позитивними емоціями, захоплені обраною кар'єрою, повністю задовольняють їх, мають позитивну особисту позицію, розраховують власне майбутнє та бажають розвиватись в педагогічній діяльності. Вони характеризуються прагненням набутти практичного досвіду роботи з дітьми, демонструючи цінне ставлення до педагогів сучасності та повністю захоплені обраною професією.

Студенти мають бажання зростати в майбутній кар'єрі, повністю розуміють помилки та вирішують їх. Вони проявляють інтерес, щоб бути відповідальними, мати впевненість у собі та своїх здібностях, є психологічно стабільними у різних ситуаціях. Цілком проектують свою роботу в процесі виконання професійних завдань, набувати практичного досвіду у співпраці із учнями на практиці, активно проявляють себе в освіті та професійній діяльності.

Майбутні педагоги із середнім рівнем професійної рефлексії розуміють походження та умови розвитку педагогіки, але іноді помилково пов'язують основні поняття. Вони успішно змінюють свою поведінку та розуміють особливості у спілкуванні, але за незвичних обставин їм важко керуватись власними поривами. Такі студенти виявляють емоційні прояви по відношенню до інших, але вони володіють самоконтролем і здатні сприймати думки інших людей, однак у конфліктних ситуаціях вони не завжди можуть знайти альтернативні шляхи вирішення. Вони впорядковують власні дії, але все ж є деякі незначні труднощі при тлумаченні результатів; здатні організувати психологічне дослідження, але іноді аналізують та узагальнюють отримані матеріали; мають можливість навчати інших, але в

процесі організації навчання не завжди методично правильно використовують новітні технології.

Такі майбутні працівники навчаються на відмінно і наполегливо працюють над професійним розвитком, щоб отримати визнання з боку інших. Для них важливо отримувати стипендійне забезпечення та усвідомлювати, що обрана ними спеціальність має репутацію та затребуваність в суспільстві. У них домінує невизначеність щодо майбутньої кар'єри, яка являється лише засобом для досягнення ними матеріального щастя. Більшість з них вірять, що вони будуть займатися власною професійною роботою після закінчення ВНЗ. Вони можуть висловлюватися по-різному, але часто зосереджуються лише на програмі та уникають додаткових творчих завдань. Готові працювати з учнями, батьками та колегами в теорії, але не емоційно, до того ж, байдужі до кваліфікованих педагогів сучасності та обраної професії.

Вони обираючи спеціальність усвідомили, що можуть ефективно застосовувати знання, якості, навички та досвід, набуті в майбутній професійній діяльності, і мають конструктивні стратегічні та тактичні знання. Енергійні, старанні та прискіпливі, здатні свідомо та повноцінно регулювати власну поведінку, здатні ставити цілі та планувати власний розвиток, але їм важко передбачити наслідки та сформулювати шляхи досягнення мети. Вони ототожнюють себе з академічною групою і, таким чином, дотримуються її правил та норм, часто відсуваючи свої цілі за лаштунки.

Студентів із низьким рівнем професійної рефлексії важко контролювати за базовою психологічною термінологією, і вони характеризуються недостатніми теоретичними знаннями та незнанням конкретних ситуацій у різних областях психології. Їм важко підтримувати діалог з іншими, а також їм важко налагодити контакт з іншими суб'єктами діяльності. Їм недоступні різні способи виконання завдання, а потім аналізувати отримані якісні та кількісні дані; важко визначити проблему дослідження, визначити її тему; у них недостатньо знань та досвіду, щоб

навчати інших; не мають змоги забезпечити свою майбутню кар'єру, навіть з поставленою метою не прагне її досягти.

Для них характерне слабе бажання до розвитку обраної ними професії. Це можна прослідкувати за динамікою відхилення професії та негативним ставленням до неї. Вони сумніваються, чи займуться вони власною професійною роботою, тому вони відносно повільно навчаються та набувають практичного досвіду; у них недостатньо практичних можливостей співпрацювати з клієнтами, що може принести їм страх і невизначеність. До професіоналів ставляться зневажливо, вони вважають, що допустили помилки у виборі кар'єри.

Вони вважають, що сфера освіти - це не їх професія. Їм бракує достатніх теоретичних основ, а також практичного досвіду, професійних знань, умінь та навичок, необхідних для успішної взаємодії з людьми. Їм часто байдуже на професійну взаємодію, їм важко усвідомити, що вони відповідають за свої дії; вони намагаються ставити цілі, пов'язані з професійним саморозвитком, але їм важко зрозуміти і досягти цих цілей.

Підсумовуючи, ми вважаємо, що визначення, яке ми висунули в першій частині, має відношення до нашого дослідження.

Відповідно до результату діагностики, у студентів відображається рівень самоефективності в майбутніх спеціальності, але перешкодою для цього підвищення часто є відсутність впевненості у собі. Студенти здатні ставити цілі, володіють навичками саморегуляції, свідомо та повною мірою коригують свою поведінку, планують та здійснюють професійну діяльність, але більшість із них зазнає труднощів у формулюванні стратегій для досягнення цієї мети, а деякі студенти мають проблеми через пасивність та незахищеність; зацікавлені у самореалізації обраної професії, прагнуть активно захищатися в освіті та професійній діяльності, але деяким студентам насправді заважає слабкий рівень рефлексії.

Слід зазначити, що частина опитаних вважають, що вони – майбутні експерти, які можуть використовувати свої професійні здібності для

свідомого керівництва діями для виконання професійних завдань, критичної оцінки своєї професійної діяльності та підготовки до професійної практики, що внаслідок стимулюватиме їх бажання розвиватися у фаховій діяльності. Якщо працювати свідомо то, можна досягти розвитку професійної рефлексії на високому рівні, що стимулюватиме професійний саморозвиток майбутніх педагогів.

Це дозволяє сформулювати висновки дослідження, що визначають міцність взаємозв'язку між компонентами професійної рефлексії та саморозвитком майбутніх учителів. За спостереженнями рівень формування рефлексії визначався за «емоційністю і ціннісним ставленням до професії, за ним «мотиваційний компонент», а третій складник – «готовність до рефлексії». Ми вважаємо, що для майбутніх педагогів у процесі оволодіння професією їх професійна компетентність полягає, по-перше, у свідомому прагненні оволодіти професійними навичками та обізнаності щодо їх майбутніх практичних застосувань, а по-друге, у розробці цілеспрямованої та систематизованої підготовки саморозвитку, по-третє є довгострокові та довгострокові цілі професійного навчання, ідентифікуються зі своєю успішною моделлю професійної кар'єри та уявляють, що вони будуть відповідальною людиною в майбутньому як виконавець професійної діяльності.

Результати нашого дослідження дають можливість визначити деталі саморозвитку та характеристики професійної рефлексії майбутніх вчителів. Внаслідок цього, і було виділено її компоненти: когнітивно-інформаційний (професійні знання, якості, вміння), мотиваційно-ціннісний (мотивація до майбутньої професії, емоційно-ціннісне ставлення до неї, ціннісне її прийняття), регулятивно-поведінковий (професійна самоефективність, професійна саморегуляція та готовність до професійної самореалізації). Крім того, у ході дослідження ми прагнули виявити та проаналізувати взаємозв'язок між професійною рефлексією майбутніх педагогів та вибраними компонентами саморозвитку на основі статистики. Ці

взаємозв'язки доводять, які компоненти структури професійної рефлексії мають найбільший вплив, а які найменший вплив на особистісний розвиток майбутніх педагогів.

Тому ми вважаємо, що для того, щоб сприяти професійному саморозвитку педагогів у майбутньому більш динамічним та систематичним, слід підвищити ефективність чинників, що впливають на розвиток професійної рефлексії, включаючи мотивацію та готовність до професійної діяльності.

2.3.Розвивальна програма підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку вчителів початкових класів.

Проблема рефлексії сьогодні широко розглядається в педагогіці України та за кордоном, оскільки вона займає важливе місце в житті кожного педагога. Професійна рефлексія здатна реконструювати свідомість на основі соціальних змін сучасності, змінити мислення та поведінку, а також виробити позитивне та творче ставлення до себе, власної діяльності та шляхів її досягнення стає можливим. Важливим є те, що одним з основних психологічних механізмів рефлексії є стимулювання та розвиток професійної діяльності. Тому під час здобування вищої освіти майбутніх фахівців особливу увагу слід приділити розширенню їх можливостей.

На основі проведених досліджень були визначені складові професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх вчителів: когнітивно-інформаційний (професійні знання, якості, вміння), мотиваційно-ціннісний (професійна мотивація, емоційно-ціннісне ставлення до неї, ціннісне її прийняття), регулятивно-поведінковий (професійна самоефективність, професійна саморегуляція та готовність до професійної самореалізації). Найбільший вплив на «професійний саморозвиток» мають такі чинники професійної рефлексії майбутніх педагогів як «професійні якості» «мотивація до майбутньої професії», «емоційно-ціннісне ставлення до професії», «професійна самоефективність та «професійна саморегуляція».

Ми вважаємо, що особливу увагу слід приділити взаємозв'язку між цими чинниками, тому з метою підвищення ефективності розвитку професійної рефлексії та сприяння саморозвитку майбутніх педагогів основна увага зосереджена на вищезазначених компонентах.

З метою реалізації підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку вчителів початкових класів, поставлених у процесі формування експерименту, була розроблена програма розвитку, яка включає різні форми роботи зі студентами. Основні завдання плану такі:

1. Розкрити сутність понять «професійна рефлексія» та «професійний саморозвиток» для студентів.

2. З позицій «Я-студент» зрозуміти ціннісне ставлення до себе.

3. Перед освоєнням спеціальності посилити розвиток ініціативності та мотивації.

4. Поглибити розуміння ефективних методів та навичок професійної рефлексії.

На основі вищезазначеного плану були використані такі методи роботи:

1. Прослуховування лекцій, що дає можливість студентам сформуванню теоретичну базу знань, пов'язану з професійною рефлексією та професійним саморозвитком.

2. Перегляд соціально-психологічних відеороликів про рефлексію та саморозвиток.

3. Взаємовідвідування та спостереження уроків студентів. Даний вид роботи допомагає проаналізувати сильні та слабкі сторони у роботі майбутніх вчителів початкових класів.

4. Створення щоденника професійної рефлексії під час проведення уроків педагогічної практичної діяльності. Після проходження практики студенти міркували та занотували свою роботу в процесі практичної діяльності, аналізували різні види здійснення педагогічних цілей зазначених на початку ведення щоденника. Студенти формулювали висновки щодо отриманих результатів, визначали рівень знань для виконання професійних завдань. Це сприяло можливості поміркувати над складнощами, які виникли в процесі впровадження теоретичних знань на практиці для подальшого їх покращення.

5. Робота над індивідуальними проектами за тематикою саморозвитку та професійною рефлексією. Під час створення проектів майбутні педагоги розмірковували про бачення своєї педагогічної діяльності, свою позицію в професії.

6. Обговорення проблемних питань, що допомагають глибше проаналізувати розвиток професійної рефлексії та активізації саморозвитку «Вплив професійної рефлексії позитив чи негатив?», «Професійний саморозвиток майбутніх вчителів початкових класів в сучасних умовах НУШ».

Для цього ми розробили цикл тренінгових занять «Професійна рефлексія як запорука саморозвитку вчителя початкових класів». Мета тренінгу – підвищення ефективності розвитку професійної рефлексії у майбутніх педагогів. Кількість занять – 4. Тривалість яких від 80 хвилини до 1 години 40 хвилин.

Тренінг розроблений для розвитку пізнавальної діяльності, точніше, навчити слухачів розмірковувати про свої професійні знання, якості та вміння. Студенти можуть порівняти чи достатньо у них теоретичних знань для успішного виконання професійних завдань, розвинути свої комунікативні здібності, співпереживання та толерантність, зрозуміти, яких професійних навичок їм не вистачає, а які слід покращити, а також з'ясувати причини невдач та успіхів. В процесі учасники тренінгу зможуть розвинути мотиваційний компонент, особливо для підвищення мотивації студентів до майбутньої кар'єри, покращення їх емоційного та ціннісного ставлення та сприяння прийняттю ними позитивних цінностей.

Під час навчального процесу учасники сформували свої внутрішні мотиви до обраної професії, особисте позитивне ставлення до професії та почали ототожнювати себе з педагогічною професією. Учасники можуть зміцнити регуляторний компонент поведінки, покращити професійну саморегуляцію та сприяти саморозвитку. Під час виконання вправ студенти можуть досягти свідомого регулювання своєї професійної діяльності, ставити перед собою цілі, наполягати і досягати їх. Вони розуміють, якими знаннями та навичками володіють, і як ефективно їх застосовувати на практиці. Крім того, тренінг дає можливість майбутнім педагогам реалізувати себе у обраній професії.

Навчальний тренінг складається з трьох частин: вступу, основи та завершення. Вступна частина містить зворотній зв'язок між учасниками з попереднім обговоренням завдань, обговорення теми тренінгових занять та коментування їх очікувань. Перше заняття має на меті ознайомити учасників групи один з одним, встановити правила та атмосферу довіри. Основна частина полягає у навчанні слухачів у групах, проведенні психологічних вправ, рольових ігор, орієнтованих дискусій та дебатів, вправ та інших форм роботи з метою оволодіння темою курсу. Остання частина спрямована на узагальнення підсумків курсу, отримання відгуків від учасників, розслаблення, виділення найважливіших моментів та отримання відгуків від учасників, як суб'єктів дослідження. (Боденко, 2001)

Заняття № 1. «Знайомство»

Час: 1 година 40 хвилин.

***Мета заняття:** створення благополучної атмосфери для психологічного розкриття учасників тренінгу; повідомлення слухачів про мету та аспекти розвитку під час участі у циклі тренінгів.*

Вступна частина. Час : 15 хвилин.

Знайомство з тренером, ознайомлення з планом та метою педагогічного тренінгу. Пояснення важливості розвитку рефлексії для майбутніх педагогів.

Основна частина.

Вправа 1. «Три Я». Час: 15 хвилин.

***Мета:** самоописування учасників тренінгу.*

Процедура: учасникам пропонується по черзі говорити свої імена та описати себе одним словом в трьох аспектах «Сім'я-Друзі-Робота».

Зворотній зв'язок: учасникам пропонується порівняти або ототожнити себе з іншими учасниками.

Вправа 2. «Твоє-Моє-Наше». Час: 15 хвилин.

***Мета:** встановити принцип групової співпраці та організувати ефективну співпрацю для професійного розвитку та саморозвитку учасників.*

Матеріал: ватман, фломастери.

Процедура: тренер пропонує учасникам сформувані правила співпраці трьох видів: те, що стосується кожного учасника «Твоє», те що стосується його колег - «Моє», те, що стосується всіх учасників разом - «Наше». Він оголошує перелік правил, у той час як студенти вирішують, які з них підставити у відповідну колонку. Затверджені правила закріплюються на дошці. За бажанням, учасники можуть доповнити список власними правилами.

1. Я не розголошую особисту інформацію учасників групи.
2. Я маю однакові права й обов'язки.
3. Тренер допомагає розкриватись та бути активним.
4. Я свідомо йду до мети, здобуваю новий досвід.
5. Я з повагою ставлюсь до думок оточуючих, не перебиваю, уважно слухаю думки колег, навіть, якщо їх не розділяю.
6. Працюю з іншими, взаємодію чесно.
7. Маю право відмовитись від участі у тренінгу.

Зворотний зв'язок: учасники обговорюють чи задоволені вони результатом роботи, обмінюються думками щодо отриманого переліку правил.

3.Вправа : «Моя сходинка успіху» Час: 15 хвилин.

Мета: визначити рівень ставлення педагогів до своєї працездатності та професіоналізму.

Процедура: Роздаються магніти у вигляді медалей (три кольори: бронза, срібло та золото), кожен учасник тренінгу виставляє медаль на сходинки самооцінки. Після цього учасники об'єднуються у три столи.

Зворотний зв'язок: після того як учасники завершили вправу, відбувається обговорення рівня своєї самооцінки: низька, середня, висока.

4.Вправа «Позитивне ставлення до професії». Час: 15 хвилин.

Мета: зрозуміти рівень позитивного ставлення до професії для подальшого рефлексування.

Процедура: Згадати позитивні та негативні сторони в роботі педагога. Кожен учасник називає приклад позитивної чи негативної сторони в роботі педагога.

Зворотний зв'язок: пропонується обговорення позитивного та негативного досвіду у педагогічній професії.

5.Вправа «Професійна рефлексія майбутнього педагога»

Час: 15 хвилин.

***Мета:** усвідомити значення поняття «професійна рефлексія» та показати її важливість для професійного зростання.*

Процедура: Учасники коментують те, що сталося з групою під час тренінгу. Потім учасникам пропонується висловити свої думки: «Що таке рефлексія?» та «Професійна рефлексія?». Після пояснюється, що професійна рефлексія - це показник трансформації професійної діяльності на особистісний рівень, що є фактором розвитку професійної культури високого ступеня.

Завершальна частина. Час : 10 хвилин

В кінці заняття тренер запитує: «З якими проблемами зіткнулися на сьогоднішньому курсі? Що легко зробити, а що важко? Кожен може поділитися власним досвідом рефлексії. Як це допомагає професійному зростанню?».

Заняття №2. «Мотивація – невід'ємна частина професійного зростання»»

Час: 1 година 40 хвилин.

***Мета заняття:** визначити рівень мотивації для її подальшого підвищення.*

Вступна частина. Час: 15 хвилин.

Відбувається обговорення минулого заняття. Тренер розповідає учасникам про мотиваційно-ціннісну складову професійної рефлексії, яка поєднує у собі професійне вдосконалення, самовиховання, мотивацію до саморозвитку, цілі та потреби для стимулювання творчого вираження

особистості у професійній діяльності. Забезпечення зацікавленості людини у цій галузі, необхідності здобуття знань, ефективних методів організації педагогічної діяльності та свідомого ставлення до неї показує готовність майбутніх вчителів успішно працювати. Її суть полягає в позитивному ставленні до майбутньої кар'єри, зосередженні на вдосконаленні методів навчання, розумінні освіти та професійної діяльності. Тому формування цієї складової забезпечує засвоєння професійних цінностей та розвиток мотивації педагога в майбутньому, що стане керівним принципом для його успішного професійного саморозвитку.

Основна частина.

1.Вправа «Ярмарка умінь». Час: 25 хвилин.

Мета: сприяти позитивній мотивації шляхом ставлення до себе як майбутнього професіонала.

Матеріали: інтерактивна дошка.

Процедура: учасники розмірковують над своїми професійними вміннями і представляють їх в якості товару на ярмарці вмінь. Для кожного вміння формулюється назва в якості товару. Наприклад: Я легко організовую виховні заходи. – Організація та режисура виховних та масових шкільних заходів. Вміння має містити назву, опис, ціну. Вміння записуються на дошці. Учасникам пропонується прочитати всі товари та обрати 2-3, які їх найбільше зацікавили.

Зворотний зв'язок: Які товари Ви обрали і чому? Що б запропонували Ви? Відбувається обмін думками та враженнями.

2.Вправа «Мотивація в професійній діяльності». Час 15 хвилин.

Мета: осмислення відмінностей у цілях студентів, які тільки здобувають освіту та тих, хто працює.

Матеріали: кольоровий папір, маркери.

Процедура: невеликий аркуш ділиться на дві частини. Присутнім пропонується відповісти на запитання «Для чого ви навчаєтесь на кафедрі початкової освіти?» з позиції працюючих та непрацюючих спеціалістів.

Зворотний зв'язок: присутні діляться власними враженнями від своїх записів. Важливо, щоб вони самі змогли побачити відмінності в змісті описаного та зрозуміти важливість мотивації для кожного з них.

3.Вправа «Внутрішні та зовнішні мотиви» Час: 20 хвилин.

***Мета:** визначити якими мотивами керуються учасники тренінгу – зовнішніми чи внутрішніми.*

Матеріали: папір формату А-4, фломастери.

Процедура: тренер роздає аркуш паперу з фломастерами двох кольорів. Учасники малюють графічно предмет з яким вони асоціюють педагогічну професію. Наприклад: книжка, шкільний дзвінок, дошка. Всередині малюнку записують всі внутрішні мотиви, якими вони керуються при виконанні своєї педагогічної діяльності чи навчанні у ВНЗ. А за межами малюнку занотовують власне зовнішні мотиви.

Зворотний зв'язок: Після запису відбувається обговорення, виділяються важливі та спільні мотиви. Постає запитання перед учасниками «Які на вашу думку мотиви є важливішими: зовнішні чи внутрішні?». Учасники висловлюють свої думки.

4.Вправа «Бути педагогом». Час: 20 хвилин.

***Мета:** рефлексія самосприйняття як педагога, розуміння професійної значимості, усвідомлення себе в педагогічній діяльності, проєктування професійного майбутнього.*

Матеріали: папір формату А-4, кольорові олівці.

Процедура: Виконання малюнку «Я в професії»

Уявіть себе успішним працівником у педагогічній сфері, яким ви себе бачите? Які емоції вас охоплюють? Передайте свої відчуття на аркуш паперу.

А тепер поверніться в теперішній час. Чи відповідає ваше самовідчуття вашій картині майбутнього?

Подумайте, яких рис вам не вистачає зараз, щоб стати тим, ким ви себе позначили на малюнку.

Що вам допомогло б здійснити ці зміни?

Зворотний зв'язок. Тренер пропонує обмінятися враженнями та відповіді на такі запитання як: «Чого найважче досягти для вас теперішніх щоб стати в майбутньому такими як на зображеному малюнку?»

Завершальна частина. Час : 10 хвилин.

Учасникам пропонується поділитись власними враженнями, які виникли в процесі заняття, виділити моменти, які викликали найбільш позитивні та негативні емоції. Кожен учасник озвучував, що нового відкрив для себе та власні думки, які виникли після сьогоднішнього заняття.

Заняття № 3 «Готовність до професійної рефлексії»

Час: 1 година 20 хвилин.

***Мета:** сприяти активізації прагнення до саморозвитку як педагога та прийняттю відповідальності за свої професійну діяльність.*

Вступна частина. Час: 5 хвилин.

Учасники аналізують чи є позитивна динаміка в розвитку їх професійної діяльності.

1.Вправа «Незакінчені речення». Час: 10 хвилин.

***Мета:** усвідомлення здійснення рефлексії на свідомому рівні в педагогічній діяльності.*

Матеріали: капелюх, роздруковані речення.

Процедура: учасники сідають у коло всередині якого капелюх. Кожен учасник по колу витягує листочок з незакінченими реченнями.

Я здійснюю самоаналіз, коли...

Труднощі під час професійного зростання викликає...

Я легко взаємодію з...

Найкраще в мене виходить....

Моя робота з батьками...

Я бачу/не бачу своє професійне зростання...

Похвала для мене....

В мене виникає тривога, коли...

Ставлення колег до мене...

Для мене важлива думка...
 Найбільшого успіху я досягла...
 Моя діяльність викликає у мене певні емоції...
 На мій внутрішній стан впливає...
 Заохочення для мене...
 Я аналізую свою діяльність...
 Мої емоції спрямовані...
 Я відчуваю професійне зростання...
 Способи мого особистісного саморозвитку...
 Мій взірєць у педагогічній діяльності...
 Я долаю труднощі...
 Мені заважає розвиватись...

Зворотний зв'язок: відбувається обговорення, учасники діляться думками та враженнями після вправи, підсумовують, чи всі професійно рефлексують.

2.Вправа «Педагогічна порада». Час: 20 хвилин.

***Мета:** актуалізація власного професійного та особистісного досвіду.*

Матеріали: інтерактивний плакат з кишеньками.

Процедура: Учасникам роздаються листочки, на яких вони повинні написати пораду собі в майбутньому. Це може бути як відомий вислів з фільму чи книги, так і фраза, придумана самим учасником. Наприклад: «Ніколи не здавайся», «Будь сміливим та впевненим». Після цього кожен з них ставить свою пораду у конверт, а іншу забирає собі, так що кожен учасник отримує пораду від своїх колег.

Зворотний зв'язок: кожен учасник ділиться враженнями від вправи, зачитує пораду яку він обрав.

3.Вправа «Снігова куля». Час: 10 хвилин.

***Мета:** усвідомити значення професійної рефлексії як механізму зростання.*

Процедура: Тренер задає учасникам питання для обговорення «Чи може професійна рефлексія забезпечити професійний розвиток?». Спочатку обговорюють в парах. Пари обов'язково мають досягти спільного рішення щодо відповіді. Після цього пари об'єднуються в четвірки, обговоривши попередньо досягнені рішення щодо поставленої проблеми. Прийняття спільного рішення є обов'язковим. В кінці обговорень четвірки об'єднують в більші групи здійснюючи спільні висновки.

4.Вправа «Фішбоун». Час: 20 хвилин.

Мета: узагальнити основні компоненти професійної рефлексії

Матеріали: роздрукований малюнок «Фішбоун».

Процедура: учасникам роздають малюнки, де на голові риби вони записують поняття рефлексії, на кісточках вгорі записують мотиви, внизу – результати.

Зворотний зв'язок: варто поділитись з іншими своїми записами. Відбувається обговорення.

Завершальна частина. Час: 15 хвилин

Мета: сформулювати плани на майбутнє з урахуванням знань, отриманих під час заняття про професійну рефлексію.

1. Запропонуйте кожному учаснику подумати про те, що він отримав від курсу, і що збирається робити під час виконання педагогічних обов'язків вчителя.

2. Запропонуйте учасникам розділити аркуш паперу на три стовпчики з написом «До тренінгу», «Після тренінгу», «Рік після тренінгу» та заповнити їх.

3. Дайте учасникам 15 хвилин, а потім попросіть кожного зачитати одну найважливішу річ із колонки.

Заняття № 4. «Завершення тренінгу»

Час: 1 година 30 хвилин

***Мета:** підведення загальних підсумків тренінгу, аналіз зміни думок учасників впродовж участі у тренінгових заняттях, підвищення позитивної мотивації для подальшого саморозвитку.*

Вступна частина. Час: 10 хвилин.

У останній вступній частині варто згадати та підсумувати усі основні етапи тренінгу, нагадати ще раз мету та попросити протягом наступних вправ знайти відповідь – реалізовано учасниками основну мету тренінгу чи ні.

1.Вправа «Педагогічний алфавіт». Час: 25 хвилин.

***Мета:** рефлексія власної діяльності, її порівняння з думками педагогів минулого та сучасності щодо життєвих та професійних ідей та принципів.*

Матеріали: картки з зображенням видатних педагогів.

Процедура: Картки обирають із зворотнього боку учасники групи. Після цього кожен учасник записує декілька важливих для нього особисто та світу в цілому професійних правил, які пов'язані з ідеями педагогів минулого та сучасності зображених на картках. Наприклад: картка із зображенням Й.Г.Песталоцці, формується правило - звертай увагу на пробудження не тільки розуму дітей до активної діяльності, але й свого. По закінченні роботи, групі пропонується прочитати сформульовані правила педагогів.

2.Вправа «Розклад вчителя». Час: 25 хвилин.

***Мета:** активізація в учасників умінь здійснювати самоаналіз.*

Обладнання: маркери, ватман.

Процедура: Учасники об'єднуються в групи по 4 чоловік та отримують завдання: «Скласти розклад вчителя, який працює над собою, систематично самоудосконалюється у педагогічній сфері діяльності». Зазначений розклад повинен повністю відповідати реальним вимогам і бути посильним для реалізації в практиці для подальшого застосування учасниками тренінгу.

Зворотний зв'язок: По закінченні виконання завдання, плакат розміщується для презентації. Представники від кожної команди зачитують та аналізують свій розклад, коротко пояснюють, як саме його дотримуватись.

3. Вправа «Зорепад побажань» Час: 20 хвилин.

***Мета:** підведення підсумків циклу тренінгів повна релаксація.*

Процедура: Імена всіх учасників пишуть на листочках і ставлять у корзинку. Учасники обирають листочок з іменем у випадковому порядку. Їм виділяється декілька хвилин, щоби загадати подарунок, який би вони презентували цій людині. Кожному надається можливість представити й подарувати уявний подарунок іншому учаснику тренінгу.

Завершальна частина. Час: 10 хвилин.

Завершальна частина здійснюється з метою підсумків результатів, надбань та позитивних змін, що простежувалися під час виконання різноманітних методів роботи. Важливо наголосити, що здобуті знання можна вважати засвоєними, якщо всі його учасники в подальшому будуть застосовувати їх у особистій педагогічній діяльності. Цим самим, будуть розвивати свою професійну рефлексію. На цьому варто подякувати всім за успішне взаємонавчання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Практична складова відображає сутність змісту Розділу 2. Аналіз параграфу 2.1. показує, що професійна рефлексія має важливість у діяльності вчителя початкових класів, а саме її становище у різних видах професійного мислення та діяльності. Метою професійної рефлексії визначено здатність до самосвідомості людини та професіонала, розуміння її поведінки та передбачення наслідків впливу. Детальний аналіз показав специфіку та сутність професійної рефлексії. В процесі здійснення професійної рефлексії виділяються основні складові професійної рефлексії майбутніх педагогів, а саме: когнітивно-інформаційна, мотиваційно-ціннісна та регулятивно-поведінкова.

Кожен з вищезазначених складових містить певні показники, за якими здійснювалось емпіричне дослідження в параграфі 2.2. За даними показниками виділили ті, які мають найбільший та найменший вплив на особистісний розвиток майбутніх педагогів. Зміст діагностики спрямували для вивчення готовності до саморозвитку майбутніх педагогів освітньо-професійної програми підготовки Бакалавр (1 курс) та Магістр (6 курс).

За результатом діагностування когнітивно-інформаційної складової виявлено, що більше половини опитаних майбутніх педагогів високо підготовлені до саморозвитку. Вони націлені на глибоке самоосмислення, самопізнання. Особливо у більшій мірі цими якостями володіють студенти освітнього рівня – Магістр. Таким чином майбутні вчителі початкових класів мають певне розуміння розвитку основ рефлексії, але часто недооцінюють значення базових знань, які формують певні установки. Вони аналізують необхідні професійні якості, намагаються зрозуміти й прийняти проблеми інших, шукають шляхи для їх розв'язання. Основні перешкоди полягають в сором'язливості або невпевненості у встановленні міжособистісних стосунків. Вони вміють оцінювати свої навички діагностики, дослідження, навчання та проектування. Все це позитивно впливає на зростання рівня професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів.

За результатами діагностування мотиваційно-ціннісної складової встановлено, що можна зрозуміти, що студенти розуміють свої цілі і готові підвищити рівень професійної підготовки, але в них переважає зовнішнє заохочення, похвала, позитивне ставлення колег до їх здобутків. Такі студенти позитивно ставляться до обраної професії та досвіду, наполегливо розвиваються та набувають практичного досвіду. Студенти зацікавлені у професійному високоякісному оволодінні професією, прагнучи вчитися та здобувати професійні знання, що стимулює активізацію когнітивних процесів та сприяє зростанню творчого потенціалу. Серед них є студенти з низьким показником мотивації, що характеризує невпевненість, відсутність внутрішньої мотивації допомагати іншим, страх перед критикою та покаранням.

За кількісними результатами діагностики рівня саморозвитку виявлено більше половини майбутніх педагогів стурбовані своїми професійними здібностями, бажанням бути самодостатніми у вибраній професії, розвитком їх професійних здібностей та результатами самооцінки. Однак, менша частина студентів володіють низьким рівнем саморозвитку. Це виникає внаслідок їх невизначеності щодо професійного вибору, невпевненістю у собі та перспективами кар'єри. Вони характеризуються своєю зовнішньою мотивацією до навчання та професійної діяльності, тому їм бракує самоосвіти та бажання подолати професійні труднощі, що виникають.

Таким чином результативність досліджень вказує на цілеспрямованість студентів, впевненість у собі, готовність до змін, розуміння своїх бажань, а також вміння удосконалювати власні якості. Через розуміння поєднання процесів самовдосконалення ми можемо визначити, як майбутні вчителі можуть здійснювати власний саморозвиток.

Визначено показники наших теоретичних та експериментальних методик та такі рівні: високий, середній та низький. Складники професійної рефлексії базуються на таких критеріях: майстерне застосування теоретичних

знань, формування професійних якостей та навичок, мотивація та ціннісне ставлення, підготовка до реалізації власного професійних дій.

Таким чином, високий рівень виявлено у студентів 6 курсу (Магістр). Студенти мають бажання зростати в майбутній кар'єрі, повністю розуміють помилки та вирішують їх. Вони проявляють інтерес, щоб бути відповідальними, мати впевненість у собі та своїх здібностях, є психологічно стабільними у різних ситуаціях. Цілком проектують свою роботу в процесі виконання професійних завдань, набувати практичного досвіду у співпраці із учнями на практиці, активно проявляють себе в освіті та професійній діяльності.

Середній рівень професійної рефлексії виявлено у студентів 1 курсу освітньо-професійної програми – Бакалавр. Такі студенти розуміють походження та умови розвитку педагогіки, але іноді помилково пов'язують основні поняття. Вони успішно змінюють свою поведінку та розуміють особливості у спілкуванні, але за незвичних обставин їм важко керуватись власними поривами. Вони виявляють емоційні прояви по відношенню до інших, але вони володіють самоконтролем і здатні сприймати думки інших людей, однак у конфліктних ситуаціях вони не завжди можуть знайти альтернативні шляхи вирішення.

Студентів із низьким рівнем професійної рефлексії виявлено в меншій мірі серед студентів 1 та 6 курсу. Їх важко контролювати за базовою педагогічною термінологією, вони характеризуються недостатніми теоретичними знаннями та незнанням конкретних ситуацій у різних областях педагогіки. Їм важко підтримувати діалог з іншими, а також їм важко налагодити контакт з іншими суб'єктами діяльності. Їм недоступні різні способи виконання завдання, а потім аналізувати отримані якісні та кількісні дані; важко визначити проблему дослідження, визначити її тему; у них недостатньо знань та досвіду, щоб навчати інших; не мають змоги забезпечити свою майбутню кар'єру, навіть з поставленою метою не прагне її

досягти. Такі результати можуть свідчити про те, що студенти не передбачують розвиватись та працювати за обраною професією.

Після емпіричного дослідження ми розробили психологічний супровід розвитку професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх педагогів, який містить соціально-психологічний тренінг. Провідним напрямком був розвиток професійної рефлексії та зацікавленості до рефлексивної діяльності майбутніх вчителів початкових класів, для подальшого стимулу рефлексивної поведінки та саморозвиток професіонала. Завдяки реалізації розробленого плану підтримки студенти зрозуміли важливість професійних знань, навичок для успішного професійного розвитку, зрозуміли, що потрібно наполегливо працювати та цілеспрямовано прагнути удосконалюватись і розвиватися, в результаті досягнули ефективних і позитивних результатів. Вони усвідомили механізми керування своєю професійною мотивацією, позитивними цінностями та особистісним прийняттям. Вони все більше впевнені в своїх силах, навичках і здібностях, вірять, що зможуть правильно й ефективно використовувати їх на практиці. У них покращилася здатність свідомо регулювати свою діяльність. Студенти почали детальніше аналізувати себе та свою готовність до професійної самореалізації. Вважаємо, що всі перераховані вище фактори підсилюють бажання майбутніх вчителів початкових класів розвиватися у обраній спеціальності.

Резюмуючи, за спостереженнями рівень формування рефлексії визначався за «емоційністю і ціннісним ставленням до професії, за ним «мотиваційний компонент», а третій складник – «готовність до рефлексії». Ми вважаємо, що для майбутніх педагогів у процесі оволодіння професією їх професійна компетентність полягає у свідомому прагненні оволодіти професійними навичками та обізнаності щодо їх майбутніх практичних застосувань, у розробці цілеспрямованої та систематизованої підготовки саморозвитку.

Тому ми вважаємо, що для того, щоб здійснити професійний саморозвиток педагогів у майбутньому більш динамічним та систематичним, слід підвищити ефективність чинників, що впливають на розвиток професійної рефлексії, включаючи мотивацію та готовність до професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми формування успішної особистості молодших школярів, що знайшло відображення в теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних особливостей та розробці розвивальної програми підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх вчителів початкових класів.

Результати теоретичного й емпіричного дослідження, засвідчили про досягнення мети та вирішення поставлених задач, стали підставою для таких **висновків:**

Під впливом високих темпів розвитку науки і техніки, соціального прогресу, інформатизації і комп'ютеризації виросли вимоги суспільства до молодого покоління. Що зумовило формування нового замовлення суспільства на формування успішних, активних, впевнених в собі та ініціативних особистостей. Відповідно потребує переосмислення концептуальних підходів до професійної підготовки майбутніх учителів, які безпосередню беруть участь у навчанні і вихованні зростаючої молоді. На основі аналізу філософських, психолого-педагогічних, соціологічних джерел, теоретичних положень та практичних аспектів дослідження професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх вчителів початкових класів з'ясовано стан дослідженості проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці, а також обґрунтовано особливості розвитку досліджуваного явища та їх взаємозв'язки, розробити план розвивальної програми.

За результатами опрацьованих джерел констатовано, що думки про саморозвиток беруть свій початок з часів Античності до сьогодення, що робить дану проблему дослідження постійною та актуальною тенденцією для вчителів початкових класів. Саморозвиток у особи пізнього юнацького віку є свідомим, самокерованим процесом, який ґрунтується на його прагненні зрозуміти себе, суб'єктивному інтересі до своєї професії, мотивації

до набуття професійних здібностей, бажанні займатися самоосвітою, потреба в професіоналізмі.

Зазначено, що кожен віковий період характеризується різними особливостями формування стосунків між людиною та навколишньою дійсністю, і вони є головним джерелом саморозвитку. Її участь у соціальному житті сприяє розвитку потенціалу та розкриттю ресурсних можливостей. У свою чергу найбільший пік припадає на період пізнього юнацького віку, це призводить до вікової кризи, включаючи руйнування «старих» соціальних умов та виникнення нової ситуації, яка найкраще відповідає

У контексті магістерського дослідження доведено, що рефлексія стає найважливішою в підлітковому віці та у здійсненні професійної діяльності, зокрема. Рефлексія заохочує до самопізнання, самосвідомості та самозмін, тим самим сприяє подальшому саморозвитку людини, дозволяє досягти позитивних результатів при вивченні рефлексивних процесів, пов'язаних з такими проблемами, як групова взаємодія, міжособистісне спілкування, соціальне сприйняття, самосвідомість та саморозвиток, регулювання пізнання діяльності.

Уточнено етапи професійного саморозвитку та його складові: самовизначення (тобто визначене ставлення до себе та навколишнього світу), самореалізація (розвиток творчості в різних сферах діяльності), самоорганізація (організація способу життя, досягнення цілей та раціонального розподілу праці), самореабілітація (можливість індивіда захиститися в несприятливому середовищі, вміння відстояти свою позицію, встановлення згоди), а також зміст поняття «професійна рефлексія»,

Доведено, що володіння навичками професійного рефлексії високого рівня сприяє свідомому розвитку у навчальному процесі, особистісному творчому зростанні у професії. Педагоги з високим рівнем розвитку професійної рефлексії можуть стимулювати інтерес до результатів своєї професійної діяльності в суспільстві та підвищити їх професійну репутацію в освітній галузі. Рефлексивна діяльність вчителя відіграє значну роль у

професійній галузі, оскільки педагогічна професія вимагає постійного осмислення та аналізу навчальної ситуації та розуміння передумов поведінки себе та інших. Провідними факторами розвитку професійної рефлексії є базові теоретичні знання, формування професійних якостей і навичок, мотивація до здійснення педагогічної діяльності, планування кар'єрних дій.

Професійна рефлексія майбутніх учителів початкових класів є психологічним чинником професійного самовдосконалення, завдяки можливості пізнання власного «Я» з точки зору професіонала, у зв'язку з його вимогами до обраної професії. Важливість рефлексії у вчителів початкових класів полягає в тому, що їхня діяльність є всебічною та багатопрофільною, що тісно пов'язано з поглядами батьків учнів при використанні конкретних технологій навчання.

З'ясовано рівні професійної рефлексії майбутніх вчителів.

Високий рівень визначає систематичне накопичення своїх професійних знань, розуміння та толерантне ставлення до інших, ефективно спілкування з учнями та колегами, захоплення педагогічною діяльністю, ініціативність в професійному позиціонуванні та підготовці до самореалізації в процесі здійснення професійної діяльності.

Середній рівень – використання професійних знань фахівцем, але іноді помилкове трактування основних понять, вони уважні та сприймають особливості інших, але в конфліктних ситуаціях не можуть знайти вірне рішення, знаходять шляхи конструктивного спілкування, але сумніваються в тому, чи можуть вони позитивно вплинути на когось. В них переважає невизначеність щодо особистісної позиції по відношенню до професії, внаслідок вони прагнуть досягти висот в педагогіці, але їм важко передбачити реалізацію цієї мети.

Низький рівень передбачає відсутність теоретичних знань, не узгоджують свою діяльність з іншими, важко сприймають переконання інших, недостатньо налагоджені контакти з іншими, мають відразливі емоції та негативне ставлення до здійснення педагогічної діяльності.

Розвиток професійної рефлексії включає розвиток мотиваційно-цільового аспекту (зацікавленість у саморозвитку, усвідомлення мети діяльності тощо). Когнітивно-інформаційна складова охоплює знання теоретичних основ професійної рефлексії викладання та професійні навички вчителів вести рефлексивну діяльність (здатність розуміти та впливати на учнів, соціальні навички, почуття такту, ввічливість, здатність слухати та розуміти інших). Регулятивно-поведінкова складова включає самооцінку та управління рефлексивною діяльністю. Морально-вольова складова підвищує рівень ефективності рефлексивної діяльності. Основою цього компоненту є самосвідомість майбутніх фахівців, які зможуть керувати своїми професійними здібностями, свідомо діяти для виконання професійних завдань, критично оцінювати свою професійну діяльність та рівень підготовки до професійної діяльності.

Емпіричне дослідження професійної рефлексії показало, найвищий рівень розвитку когнітивно-інформаційної складової, хоча студенти недооцінюють важливість теоретичних знань, важко співпрацюють з людьми. Переважає і ціннісно-мотиваційна складова, але часто студенти звертаються до зовнішніх благ, очікуючи отримати матеріальну винагороду, а відсутність практичних здібностей призводить до страху співпрацювати з дітьми. З цим пов'язана регулятивно-поведінкова складова, яка внаслідок найменш розвинена складова, вона пов'язана з невпевненістю майбутніх педагогів у їх ефективній педагогічній діяльності та наявності професіоналізму.

Розроблено розвивальну програму підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку вчителів початкових класів, яка базувалась на виконанні низки завдань та здійснення психолого-педагогічного тренінгу.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що ефективність авторського психологічного супроводу залежить від свідомої ініціативи студентів до самозростання, мотивації до опановування нових здібностей, зацікавленості

до самостійного навчання, бажання саморозвиватись, зростати в самоосвіті. Тому зростання професійної рефлексії сприяє розвитку потенціалу студента.

Проведене наукове дослідження не охоплює всіх факторів діяльності та розвитку професійної рефлексії як чинника саморозвитку майбутнього вчителя початкових класів. Ретельне вивчення сутності професійної рефлексії в розробці успішних професійних шляхів удосконалення, вивчення залежності особистісних властивостей від професійного саморозвитку вимагає більш розширених теоретичних та емпіричних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова, К. А. (2011). Соотношение индивидуальности и личности в свете субъектного подхода. *Мир психологии. Научно-методический журнал*, (1) 22-31.
2. Андрійчук, І. П. (2002). Психолого-педагогічна система гармонізації Я-концепції майбутніх практичних психологів. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*, 14-20.
3. Андрущенко, В.П. (2008). Філософія освіти «в заможжі завтрашнього дня». *Вища освіта України*, 7-14.
4. Анцыферова, Л.И. (2000). Психологическое содержание феномена субъект и границы субъектно-деятельностного подхода. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой, В.Н. Дружинина. *Проблема субъекта в психологической науке*.
5. Берн, Э. (1992). *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы*. М. С. Мацковский (ред.), Санкт-Петербург: Лениздат, 400.
6. Бех, І.Д. (2008). *Виховання особистості*. Київ: Либідь, 848.
7. Бех, І.Д. (2012). *Духовні цінності як надбання особистості*. Рідна школа, 9–12.
8. Бех, І.Д. (2016). Духовність особистості у парадигмальному представленні. *Теоретико–методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 20, 12–25.
9. Бизяева, А.А. (1993). *Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя*. (Дисс. ... канд. психол. наук). Санкт-Петербург, 238.
10. Боденко, Б.М. (2001). *Активизация в тренинге образовательной деятельности студентов*. Москва: Книга, 512.
11. Вульффов, Б.З. (1997). Рефлексия: учить, управляя. *Мир образования*, 1, 63–64.

12. Выготский, Л.С. (1983). *История развития высших психических функций*. Москва : Педагогика, 12-18.
13. Выготский, Л.С. (2018). *Вопросы детской психологии*. Санкт-Петербург: Перспектива, 224.
14. Власова, Е.А. (2007). *История становления проблемы процесса саморазвития*. Москва : Фолио, 36, 232.
15. Губина, Е.В. (2015). *Философия саморазвития человека*. Казань: Казан. ун-т, 73.
16. Давыдов, В.В. & Зак, А.З. (1987). *Уровень планирования как условие рефлексии*. Новосибирск: Рось, 234.
17. Дегтяр, В.О. (2006). *Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів*. (Автореф. Дис. ... канд. пед. наук). Харків, 19.
18. Дуткевич, Т.В. & Савицька О.В. (2010). *Практична психологія: Вступ до спеціальності*. Київ: Центр учбової літератури, 256.
19. Ермакова, Г.Г. (1999). *Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога*. (Дис. ... канд пед. наук). Оренбург, 153.
20. Зязюн, Л.І. (2006). *Саморозвиток особистості в освітній системі Франції*. Київ : В-во МДГУ ім. Петра Могили, 388.
21. Карандашев, В.Н. (2000). *Психология: Введение в профессию*. Москва : Смысл, 288.
22. Карнозова, Л.М. (1981). *Самоопределение профессионала в проблемных ситуациях: психосемантическое исследование на материале организационно-деятельностных игр*. (Автореф. Дис. канд. психол. наук). Москва, 18.
23. Костенко, М.А. (2004). *Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Харків, 20.

24. Костюк, Г.С. (1979). *Навчання і психічний розвиток учнів*. В.І. Войтка. (ред.). Київ: Радянська школа, 3-17.
25. Максименко, С.Д. (2010). *Психологічні механізми становлення особистості: експериментально-генетичний метод*. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Ніка-Центр, 38, 18-34.
26. Максименко, С.Д. (2011). *Методологічний аналіз прогнозування та внутрішні лінії розвитку особистості*. Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка, 39, 3-16.
27. Мамардашвили, М.К. (1997). *Психологическая топология пути*. М. Пруст «В поисках утраченного времени». Санкт-Петербург: РХГИ, 112.
28. Маркова, А.К. (1995) *Психологические критерии и ступени профессионализма учителя*. Педагогика, 6, 55-63.
29. Маслоу, А. (2003). *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург : Питер, 352.
30. Митина, Л.М. (1997). *Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях*. Вопросы психологии, 14, 29-38.
31. Морозов, А.В. (2014). *Лидерство и экзистенциальная рефлексия в системе социально-психологической адаптации личности*. Казанский педагогический журнал, 5(106), 118-124.
32. Огнев, А.С. (2000). *Робоча книга організаційного психолога: Навчальний посібник*. Гончаров Ю.Н. (ред.). Воронеж: Видавництво Фонду «Центр духовного відродження Чорноземного краю», 299.
33. Орлов, Ю.М. (1991). *Восхождение к индивидуальности*. Москва: Просвещение, 287.
34. Остапенко, Р. И. (2010). *Математические основы психологии: учебно-методическое пособие для студентов и аспирантов психологических и педагогических специальностей вузов*. Воронеж: ВГПУ, 76.
35. Павлов, В. Готовность к саморазвитию. Retrieved from:

<http://brunner.kgu.edu.ua/index.php/cv/417-pavlov>

36. Панова, Н.В. (2009). *Личностно-профессиональное развитие педагога на разных этапах жизненного пути: Монография*. Санкт-Петербург: АППО, 208.

37. Поздеева, С.И. (2013). *Потребность в общении как залог развития коммуникативной компетентности студента*. Швецов М.Ю. (ред.). Вестник Забайкальского государственного университета, 4, 47-52.

38. Ратанова, Т. А. & Золотарева Л. И. & Шляхта Н. Ф. (1997). *Методы изучения и психодиагностика личности*. Москва: Политиздат, 209.

39. Реан, А. (2016). *Психология личности*. Санкт-Петербург : Питер, 288.

40. Рибалко, Л.С. (2008). *Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя* (Дис... д. пед. наук.). Харків: ХНПУ ім. Г.С Сковороди, 457.

41. Рубинштейн, С.Л. (1973). *Людина і світ. Проблеми психології*. Москва, 255-382.

42. Рубинштейн, С. Л. (1973). *Проблемы общей психологии*. Москва, 188-189.

43. Рубинштейн, С. Л. (1989) *Основы общей психологии*. Москва.

44. Савчин, М.В. (2007). *Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 400.

45. Семёнов, И.Н. & Степанов С.Ю. (1983). *Проблема предмета и метода психологического изучения рефлексии*. Москва: Наука, 152-182.

46. Сенека, Луцій Аней. (2005). *Моральні листи до Луцілія*. Київ: Основи, 603.

47. Сковорода, Г.С. (1961). *Твори: в двох томах. Наркісс. Розмова про те: пізнай себе*. Київ: [б. в.], 640.

48. Сластенин, В.А. (2000). *Готовность педагога к инновационной деятельности*. Педагогическое образование и наука, 1, 32–37.

49. Слободчиков, В.И. (1987). *Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе*. Новосибирск, 60-67.
50. Слободчиков, В.И. & Исаев, Е.И. (1999) *Психология развития человека: Учебное пособие*. Москва: Школа-Пресс.
51. Ставицька, С.О. (2014). Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*, 24, 630–645.
52. Стеценко, И.А. (1998). *Развитие педагогической рефлексии в профессиональной подготовке учителя в условиях усвоения опыта педагогической деятельности*. (Дис. ... канд. пед. наук). Таганрог, 228.
53. Сухомлинский, В.А. (1979). *Павлышская средняя школа: обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе*. Москва : Просвещение, 393.
54. Сухомлинський, В. О. (1988). *Сто порад учителяві*. К. : Рад. шк., 304.
55. *Философский энциклопедический словарь* (1989). С.С. Аверцев (ред.). Москва : Сов. Энциклопедия, 815.
56. Чернобровкін, В.М. (2017). *Особистість студента як мета вищої освіти / В.М.Чернобровкін*. Психолого–педагогічні особливості професійної підготовки фахівців у ВНЗ: збірник матеріалів наукової конференції (м. Київ, 26 січня 2017 р.). Київ: Національний університет «Києво–Могилянська академія», 7–10.
57. Чорний, Є.В. (2002). *Ініціювання професійної рефлексії у педагогів*. Практична психологія та соціальна робота, 3, 1-4.
58. Щукина, М.А. (2007). *Об онтологическом статусе саморазвития личности*. Вопросы психологии.

Тест готовности к саморазвитию

(авт. В. Павлов)

Инструкция: «оцените насколько верны для Вас утверждения, приведенные ниже. Если верны, то напротив номера поставьте знак «+»; если неверно, то напишите знак «-». Если не знаете как ответить, поставьте знак «?». Последний ответ допускается только в крайних случаях. Вам предстоит дать ответы на несколько утверждений опросника. Мы просим вас аккуратно записывать ваши ответы на специальном бланке. На следующие ниже вопросы не существует правильных и неправильных ответов. Пожалуйста, ответьте на каждый из них согласно вашему собственному мнению. Внимательно прочитайте вопросы и укажите вашу степень согласия/несогласия с каждым утверждением, приведенным ниже используя следующую шкалу: 1 - полностью не согласен; 2 - не согласен; 3 - не думал об этом, не знаю; 4 - согласен; 5 - полностью согласен.

Бланк ответов

Утверждение:	Знак
1. У меня часто появляется желание больше узнать о себе.	
2. Я считаю, что мне нет необходимости в чем-то меняться.	
3. Я уверен (а) в своих силах.	
4. Я верю, что все задуманное мною осуществиться.	
5. У меня нет желания знать свои минусы и плюсы.	
6. В моих планах, чаще надеюсь на удачу, чем на себя.	
7. Я хочу лучше и эффективнее работать.	
8. Я умею заставить и изменить себя, когда надо.	
9. Мои неудачи во многом связаны с неумением что-то делать.	
10. Я интересуюсь мнением других о моих качествах и возможностях.	
11. Мне трудно самостоятельно добиться задуманного и воспитать	

себя.	
12. В любом деле я не боюсь неудач и ошибок.	
13. Мои качества и умения соответствуют требованиям моей профессии.	
14. Обстоятельства сильнее меня, даже если я очень хочу что-то сделать.	

Методика «Диагностика уровня саморазвития»

(авт. Л. Бережнова)

Инструкция: прочитайте ниже перечисленные утверждения и выберите одно, которое наиболее подходит Вам.

Утверждения:

1. На основе сравнительной самооценки выберите, какая характеристика вам более всего подходит.

- а) целеустремленный;
- б) трудолюбивый;
- в) дисциплинированный.

2. За что вас ценят коллеги?

- а) за то, что я ответственный;
- б) зато, что отстаиваю свою позицию и не меняю решений;
- в) за то, что я эрудированный, интересный собеседник.

3. Как вы относитесь к идее педагогической поддержки?

- а) думаю, что это пустая трата времени;
- б) глубоко не вникал в проблему;
- в) положительно, активно включаюсь в проект.

4. Что вам больше всего мешает профессионально самосовершенствоваться?

- а) недостаточно времени;
- б) нет подходящей литературы и условий;
- в) не хватает силы воли и упорства.

5. Каковы лично ваши типичные затруднения в осуществлении педагогической поддержки?

- а) не ставил перед собой задачу анализировать затруднения;
- б) имея большой опыт, затруднений не испытываю;
- в) точно не знаю.

6. На основе сравнительной самооценки выберите, какая характеристика

вам более всего подходит

- а) требовательный;
- б) настойчивый;
- в) снисходительный.

7. На основе сравнительной самооценки выберите, какая характеристика вам более всего подходит.

- а) решительный;
- б) сообразительный;
- в) любознательный,

8. Какова ваша позиция в проекте педагогической поддержки?

- а) генератор идей;
- б) критик;
- в) организатор.

9. На основе сравнительной самооценки выберите, какие качества у вас развиты в большей степени.

- а) сила воли;
- б) упорство;
- в) обязательность.

10. Что вы чаще всего делаете, когда у вас появляется свободное время?

- а) занимаюсь любимым делом;
- б) читаю;
- в) провожу время с друзьями.

11. Какая из нижеприведенных сфер для вас в последнее время представляет

познавательный интерес?

- а) методические знания;
- б) теоретические знания;
- а) инновационная педагогическая деятельность.

12. В чем вы могли бы себя максимально реализовать?

- а) если бы работал так, как и прежде;

- б) считаю, что в новом проекте педагогической поддержки;
- в) не знаю.

13. Каким вас чаще всего считают ваши друзья?

- а) справедливым;
- б) доброжелательным;
- в) отзывчивым.

14. Какой из трех принципов вам ближе всего и какого вы придерживаетесь чаще всего?

- а) жить надо так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы;
- б) в жизни всегда есть место самосовершенствованию;
- в) наслаждение жизнью в творчестве.

15. Кто ближе всего к вашему идеалу?

- а) человек сильный духом и крепкой воли;
- б) человек творческий, много знающий и умеющий;
- в) человек независимый и уверенный в себе.

16. Удастся ли вам в профессиональном плане добиться того, о чем вы мечтаете?

- а) думаю, что да;
- б) скорее всего да;
- в) как повезет.

17. Что вас больше привлекает в проекте педагогической поддержки?

- а) то, что большинство учителей одобряют идею педагогической поддержки;
- б) не знаю еще;
- в) новые возможности преподавательской деятельности и перспектива самореализация.

18. Представьте, что вы стали миллиардером. Что бы вы предпочли?

- а) путешествовал бы по всему миру;
- б) построил бы частную школу и занимался любимым делом;
- в) улучшил бы свои бытовые условия и жил в свое удовольствие

Додаток В**«Методика изучения мотивации профессиональной деятельности»**

(авт. К. Замфир, модиф. А. Реан)

Инструкция: прочитайте ниже перечисленные мотивы профессиональной деятельности и дайте оценку их значимости для Вас по пятибалльной шкале.

Бланк ответов

	1	2	3	4	5
У професійній діяльності я прагну:	у дуже незначній мірі	у достатньо незначній мірі	у невеликій але і не маленькій мірі	у достатньо великій мірі	у дуже великій мірі
1. грошового заробітку					
2. кар'єрного зростання					
3. уникнути критики з боку керівництва чи колег					
4. уникнути можливого покарання чи негараздів					
5. досягти соціального престижу та поваги серед оточуючих					
6. задоволення від самого процесу та результату роботи					
7. можливості повної самореалізації у своїй професійній діяльності					